

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta, katedra bohemistiky

VÝVOJ ATLASŮ MAP JAKO KNIŽNÍHO ŽÁNRU
v české knižní kultuře od 2. pol. 19. století do současnosti

THE EVOLUTION OF MAP ATLASES AS A LITERARY GENRE
in czech literary culture from the 2nd half of 19th century to present

Bakalářská diplomová práce

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích
prostředcích

Olomouc, 2018

Vypracovala: **Alžběta Zdeňková**

Vedoucí práce: **Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.**

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne 18. 4. 2018

.....

vlastnoruční podpis

Děkuji Mgr. Lence Pořízkové, Ph.D., za vedení této bakalářské práce, za její cenné rady i připomínky, také děkuji historikovi Mgr. Jiřímu Glonkovi za pomoc při přípravě materiálů, vedoucí technické redakce Kartografie Praha Ing. Janě Sládkové za poskytnutí informací o nákladech současných školních atlasů a knihovnicím meziknihovní výpůjční služby VKOL za ochotu, která převyšovala rámec jejich pracovních povinností.

OBSAH

ÚVOD	5
I. ATLASY MAP A MAPY	7
I.I Druhy map	7
I.II Tvorba mapy	8
I.III Historie map	10
II. ATLASY MAP VE 2. POLOVINĚ 19. STOLETÍ	13
II.I Důležité osobnosti dobové kartografie	13
II.II Charakteristika dobových atlasů	14
III. ATLASY MAP VE 20. STOLETÍ	17
III.I Významné osobnosti a nakladatelství 20. století	17
III.II Dobové atlasy z hlediska kartografického	18
III.III Dobové atlasy z hlediska typografického	19
III.IV Dobové atlasy z hlediska technického	24
IV. ATLASY MAP V SOUČASNOSTI	27
IV.I Zeměpisné atlasy	27
IV.II Školní atlasy	29
IV.III Kapesní atlasy	30
IV.IV Dětské atlasy	30
IV.V Zájmové atlasy	33
IV.VI Autoatlasy	34
ZÁVĚR	37
ANOTACE	41
RESUMÉ	42
SEZNAM ANALYZOVANÝCH ATLASŮ MAP	43
SEKUNDÁRNÍ LITERATURA A ELEKTRONICKÉ ZDROJE	50
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	52

ÚVOD

Lidé zaznamenávali své vědomosti pomocí obrazů dlouho předtím, než je dokázali vyjádřit písmem. První nákresy s mapovými prvky proto vznikaly už v době prehistorické. Uplynuly tisíce let, než byly mapy zformovány do té podoby, jakou známe dnes. V průběhu tohoto velice dlouhého období v dějinách lidstva byly vytvářeny a zkoumány jednotlivé mapy, nicméně atlasy map jako ucelená knižní publikace jsou žánrem poměrně novým a neprobádaným.

Cílem bakalářské práce je analyzovat atlasy map a popsat změny tohoto knižního žánru od roku 1848 do současnosti. Právě 2. polovina 19. století byla v českých zemích obdobím, kdy se atlasy map začaly vymezovat jako knižní žánr a množství vydaných publikací se zvyšovalo.

Na následujících stranách chronologicky popisují proměnu atlasů v jednotlivých obdobích (2. polovina 19. století, 20. století a 21. století), poznatky dokládám na zkoumaném materiálu a taktéž se věnuji přínosu několika významných osobností a nakladatelství, které ovlivnily vývoj tohoto knižního žánru. Dále stručně vysvětluji základní kartografické pojmy a práci kartografa, který je editorem mapy. Zabývám se vývojem atlasů map z hlediska typografického i grafického zpracování, sazby a struktury knihy. Pozornost věnuji také zvláštnostem atlasů map oproti jiným knižním žánrům, proměně barevnosti v mapách a zpracování mapových legend i jiných vysvětlivek. V neposlední řadě zkoumám nakladatelskou strategii zacílení na čtenáře, vliv doby a technologií na tvorbu knihy a odlišnosti mezi jednotlivými druhy atlasů map (dětské, školní, kapesní, zeměpisné, ...). Tomuto rozdělení se detailně věnuje poslední kapitola práce, jejíž členění je podřízeno druhům atlasů, nikoliv hlediskům, podle kterých je možné atlasy analyzovat (kartografické, typografické, technické, obsahové).

Analyzované atlasy mapují území celého světa, českých zemí nebo v případě speciálně zaměřených atlasů zobrazují menší celky, nezávislé na státních hranicích (např. *Trekkingový atlas světa*). Seznam těchto publikací byl vytvořen z výsledků vyhledávání v katalogích a databázích Národní knihovny ČR a v digitální knihovně Národní knihovny ČR a Vědecké knihovny v Olomouci. Atlasy map jsem vyhledávala

pod hesly: zeměpisný atlas, politicko-hospodářský atlas, atlas světa, kapesní atlas, obrazový atlas světa, velký atlas světa, školní atlas světa, dětský atlas, dějepisný atlas a autoatlas. Pracovala jsem převážně s prvními vydáními atlasů českých i překladových a s některými z nich (přesněji s atlasy map z 19. století) jsem kvůli problematické dostupnosti pracovala pouze v elektronické podobě.

Práce se zejména v prvních kapitolách opírá o sekundární literaturu (kartografické publikace), avšak dále je založena na výsledcích analýzy zkoumaného materiálu, kterému se odborná literatura nevěnuje.

I. ATLASY MAP A MAPY

Atlasy map lze definovat jako systematicky uspořádané mapové listy, které jsou zpracovány podle jednotícího záměru a jsou vydávány v knižní podobě. Na rozdíl od souborů map, s nimiž někdy bývají zaměňovány, komplexně znázorňují tematické i územní celky.¹ Součástí atlasů bývá také textová část, legenda, měřítko a rejstřík, ale nejedná se o pravidlo (výjimkou jsou třeba dětské atlasy). Atlasy je možné podle obsahu rozdělit na geografické, topografické nebo fotoatlasy, obsahující např. letecké a družicové snímky. Dále podle zobrazeného území odlišujeme atlasy světa, kontinentů, oceánů či atlasy regionální a národní, které zachycují pouze území daného státu. Podle rozsahu dělíme atlasy na velké, střední nebo kapesní (taktéž nazývány „kolibří“).

Jak bylo zmíněno, atlasy se skládají z jednotlivých map, které plošně znázorňují objekty a jevy na Zemi nebo ve vesmíru ve zmenšené a zevšeobecněné podobě pomocí matematicky definovaných vztahů. Mapy, glóby či trojrozměrné modely se souhrnně označují jako kartografická díla. Základní funkcí map je napomáhat hospodářské výstavbě a zvyšování kulturní úrovně, proto patří k nepostradatelným pomůckám ve stavebnictví, zemědělství nebo v těžebním průmyslu. Uplatnění nacházejí také v oblasti vojenství, školství nebo turistiky.

I.I Druhy map

Nejpočetnější skupinou map jsou tematické mapy, které kladou důraz na jeden nebo několik prvků mapového obsahu, např. na přírodní a společenské jevy (mapy obyvatelstva, průmyslu, dopravy aj.), zatímco prvky jako vodstvo, sídla a státní hranice slouží jen k obecné orientaci. Tyto mapy využívají převážně atlasy pro veřejnost nebo školní atlasy. Topografické mapy získaly svůj název z řeckého slova „topos“, tedy „místo“. Jedná se o velmi detailní (zato málo přehledné) mapy velkých a středních měřítek, které obsahují polohopis, výškopis či souřadnicovou síť. Tyto mapy se stávají základem jiných kartografických děl a tvoří převážnou část vojenských atlasů. Obecně geografické mapy se oproti topografickým mapám vyznačují velkou přehledností,

¹ ČAPEK, Richard, Miroslav MIKŠOVSKÝ a Ludvík MUCHA. *Geografická kartografie: Vysokošk. učeb. pro stud. přírodověd. fak. UK*. Praha: Státní pedagog. nakladatelství, 1992, s. 26. ISBN 80-04-25153-6.

malými měřítky a snahou zachytit celek. Označují se také jako chorografické (z řec. chóros = prostor) a jsou hlavní náplní atlasů světa.

Mapy lze rozdělit také podle časového období, k němuž se vztahují. Aktuální mapy zobrazují území v době co nejbližší k datu vydání. Nicméně mezi začátkem mapování a vytištěním mapy mnohdy uplyne i několik let, a tudíž ani právě vydané mapy nemusí být zcela aktuální. Staré mapy byly vytvořeny v minulosti na základě tehdejších znalostí a již nejsou aktuální. Mapy, které vznikly před počátkem systematického přesného mapování (v českých zemích do 18. století), se označují jako rané. Nejsou však totožné s mapami dějepisnými, které zpětně rekonstruují stav území v určité době.² Předpovědní mapy se zakládají na očekávání a pravděpodobném stavu zobrazovaných jevů v budoucnosti a vyskytují se spíše ojediněle. Většina map je statická, resp. zobrazuje stav v určitém časovém bodě, ale existují rovněž mapy dynamické, které zachycují průběh proměnlivých jevů a směr pohybu, např. mapy mořských proudů, dopravy nebo posunu vojenských jednotek. Zvláštní kategorií map je tzv. kartografická kurióza.³ Tyto mapy se odlišují použitým materiálem (kupříkladu jsou vypálené do dřeva), ojedinělostí kreslířského zpracování nebo tím, že zobrazují smyšlené území, např. *Star Wars galaktický atlas*.

I.II Tvorba mapy

Tvorbou mapy a grafickým vyjádřením zemského povrchu a dalších objektů, které jsou s ním spojeny, se zabývá vědní obor kartografie. Úzce souvisí s řadou jiných oborů, např. s geodézií, naukou o měření Země a jejích částí, nebo s geografii, jejímž cílem je popsat a vysvětlit prostorové rozmístění a vzájemné vztahy přírodních a společenských jevů.⁴ Kartografie zahrnuje studium map, jejich analýzu a dokumentaci, které jsou nezbytné ke správnému porozumění mapám. Její součástí je také matematická kartografie, vysvětlující způsoby zobrazení zemského povrchu na ploše, a samotné sestavování a redakce map, během níž dochází ke zpracování topografických map (originálů) nebo map od nich odvozených. Vzhledem k náročnosti práce a kladeným

² ČAPEK, Richard, Miroslav MIKŠOVSKÝ a Ludvík MUCHA. *Geografická kartografie: Vysokošk. učeb. pro stud. přírodověd. fak. UK*. Praha: Státní pedagog. nakladatelství, 1992, s. 27. ISBN 80-04-25153-6.

³ Tamtéž, s. 29.

⁴ Tamtéž, s. 13.

nárokům musí mít kartograf velký přehled i vědomosti, proto se na přípravě rozsáhlejších kartografických děl (kupříkladu atlasů) většinou podílí tým odborníků, jako jsou kartografové, geodeti, geografové, historikové, výtvarníci aj.⁵

Tvorba nové topografické mapy může trvat až několik let. Ve výrobním procesu je potřeba vypočítat a zkonstruovat souřadnicovou síť, pozemně či letecky (popř. oběma způsoby) zmapovat území a zhotovit měřičský náčrt. Ten je dále zpracován na kartografický originál, který se pomocí fotoreprodukčních prací přenese na tiskové desky. Poté přichází na řadu výše zmiňovaná redakční práce, vypracování koncepce mapy, opatření a studium podkladů k dílu, nakonec tisk hotové mapy a v případě atlasů knižní vazba.⁶ Technická disciplína zabývající se reprodukcí map se nazývá kartografická polygrafie.

Je jasné, že mapa nemůže znázorňovat objekty a jevy ve skutečném měřítku, a proto se v kartografickém zobrazení záměrně zevšeobecňují a zmenšují. Z důvodu přehlednosti jsou zachyceny pouze podstatné prvky, zatímco ty méně důležité zůstávají opomíjeny. Objekty, které jsou vzhledem k danému měřítku příliš malé, bývají zastoupeny grafickými symboly – tzv. mapovými značkami. Celý tento proces se označuje jako kartografická generalizace. Kartograf si vybírá, jaké objekty do mapy zanes, zjednodušuje jejich tvary a hodnotí jejich vzájemné působení. Nemůže však potlačit typické nebo lokálně důležité prvky – shluky jezírek, drobné vyvýšeniny v nížinách, fjordy, oázy v poušti, malá sídla v jinak neobydlené krajině či turisticky a historicky významné oblasti. Mezi faktory ovlivňující generalizaci patří účel mapy, velikost měřítka, geografický charakter zobrazovaného území, úplnost a přesnost výchozích materiálů a samotné zkušenosti a znalosti kartografa. Výběr zobrazovaného obsahu je závislý také na vývoji společnosti, kupříkladu místo železničních tras se upřednostňuje zaznamenávání dálnic a v mapách přibýly značky pro atomové elektrárny.⁷

Při kartografické generalizaci hrají zásadní roli také kartografické vyjadřovací prostředky, mezi něž patří i výše zmiňované mapové značky. Považuje se za vhodné, aby

⁵ KOVAŘÍK, Jaroslav. *Kartografie*. Praha, 1964, s. 18.

⁶ ČAPEK, Richard, Miroslav MIKŠOVSKÝ a Ludvík MUCHA. *Geografická kartografie: Vysokošk. učeb. pro stud. přírodověd. fak. UK*. Praha: Státní pedagog. nakladatelství, 1992, s. 30. ISBN 80-04-25153-6.

⁷ Tamtéž, s. 131.

značky, diagramy a písmo tvořily 12–18 % plochy mapy. Dodržení tohoto pravidla spolu se správnou volbou fontů a barev je základem názorné a přehledné mapy, např. se nedoporučuje zmenšovat tloušťku čar pod 0,1 mm a výšku značek a písmen pod 1,5 mm.⁸ Bodové značky se používají tehdy, když v měřítku mapy nelze vyjádřit šířku ani výšku. Do této skupiny patří značky symbolické, které jsou nejpoužívanější (kotva jako symbol pro lodní přístav), geometrické (kruhy, čtverce, obdélníky aj.), písmenové a výjimečně se uplatňují i značky obrázkové (realistické kresby budov, zvířat apod.). Čárové značky mohou být souvislé a přerušované čáry různé tloušťky, délky i barvy. Rozdělují se na půdorysné, areálové, pohybové a izolinie, které spojují sousedící body na základě stejné hodnoty (např. vrstevnice, propojující body o stejné nadmořské výšce).⁹ Plošné značky se realizují zvláště prostřednictvím různých typů rastrů, soustav opakujících se grafických prvků (body, šrafy).

Mapa se kromě mapového pole s mapovým obsahem skládá z mapového rámu, ve kterém se nachází souřadnicové údaje, přesahy geografických názvů z mapového pole nebo označení sousedních mapových listů. Třetí částí je okraj mapy, který by měl závazně obsahovat název mapy, měřítko a legendu. Umisťuje se zde také místo a rok vydání, údaje o nakladateli a autorovi apod. Nicméně v atlasech map všechny tyto náležitosti dodrženy nejsou a k jednoznačnému rozlišení na mapové pole, rám a okraj vždy nedochází.

I.III Historie mapy

Tato práce se sice zaměřuje na analýzu atlasů map vydaných od 2. poloviny 19. století do současnosti, ale předcházející období, během kterého se mapy vyvíjely a utvářely do dnešní podoby, trvalo několik tisíc let, a proto ho nelze zcela opomenout.

První primitivní náčrtky připomínající mapy byly nalezeny na kamenech a kostěných destičkách ve Švýcarsku a na Sibiři v povodí Jeniseje. Četnější a vyspělejší doklady o mapování pocházejí z Babylonie, Číny a starověkého Egypta – jedná se hlavně o plány

⁸ ČAPEK, Richard, Miroslav MIKŠOVSKÝ a Ludvík MUCHA. *Geografická kartografie: Vysokošk. učeb. pro stud. přírodověd. fak. UK*. Praha: Státní pedagog. nakladatelství, 1992, s. 129. ISBN 80-04-25153-6.

⁹ Tamtéž, s. 137.

budov, pozemků a měst. Podle mínění badatelů existovaly ve starověkém Mexiku a Peru mapy, které byly v mnoha směrech dokonalejší než středověké mapy evropské.¹⁰

Základy vědecky správného mapování byly položeny v Řecku díky poznatkům o kulatosti Země a vytváření pravidelných sítí. Kromě toho řečtí učenci konstruovali astronomické mapy – Hipparchos ve 2. stol. př. n. l. jako první zavedl pojmy zeměpisná šířka a délka, které užíváme dodnes. Na jeho práci navázal Ptolemaios, jenž navrhl sítě poledníků a návody k jejich sestavení uvedl ve svém osmisvazkovém díle *Geografie*.¹¹ Ve středověku ustoupilo vědecké bádání vlivu křesťanské církve a kartografie zažívala dobu úpadku. Rozvoj námořních plaveb na přelomu 13. a 14. století zapříčinil vznik tzv. kompasových map neboli portulán (předchůdci dnešních navigačních map), které se z Itálie rozšířily až do Arábie. Období renesance s sebou přineslo vynález knihtisku (1. pol. 15. stol.) a mědirytiny (přelom 15. a 16. stol.). Tyto nové techniky nahradily dřevořez, umožnily reprodukci knih a map ve velkých počtech výtisků a zpřístupnily je veřejnosti. Ke správnosti obsahu map a určení polohy jednotlivých zemí přispěly významné zeměpisné objevy (objevení Ameriky či námořní cesty do Indie) spojené se jmény Kryštofa Kolumba, Ameriga Vespucciho aj.¹² První samostatná mapa Čech vznikla na počátku 16. století díky mladoboleslavskému lékaři Mikuláši Klaudyánovi, podle něhož je nazývána *Klaudyánova mapa*.¹³ První samostatnou mapu Moravy zhotovil roku 1569 matematik, astronom a lékař Pavel Fabricius a v následujícím století moravské území zmapoval například Jan Amos Komenský nebo Jiří Matouš Vischer.

Za zakladatele moderní kartografie je považován Gerhard Mercator (1512–1594), který poprvé označil kolekci map jako „atlas“.¹⁴ Díky přispění jeho a dalších osobností novověké kartografie byl vytvořen bohatě kolorovaný *Mercatorův atlas světa* (neboli *Gerardi Mercatoris Atlas Sive Cosmographicae Meditationes De Fabrica Mundi Et Fabricati Figura*). Na počátku 17. století vydal Johann Bayer dílo *Uranometrie*, první

10 LIODT, Georgij Nikolajevič. *Nauka o mapách*. Praha, 1954, s. 25.

11 KOVAŘÍK, Jaroslav. *Kartografie*. Praha, 1964, s. 24.

12 Tamtéž, s. 27.

13 ČAPEK, Richard, Miroslav MIKŠOVSKÝ a Ludvík MUCHA. *Geografická kartografie: Vysokošk. učeb. pro stud. přírodověd. fak. UK*. Praha: Státní pedagog. nakladatelství, 1992, s. 353. ISBN 80-04-25153-6.

14 GLONEK, Jiří et al. *Půvab vzácných tisků: knihy šesti století ve fondu Vědecké knihovny v Olomouci*. 1. vyd. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2014, s. 28. ISBN 978-80-7053-304-8.

hvězdný atlas celé nebeské sféry. Na Bayera navázal jeho přítel Julius Schiller, německý augustinián a astronom, jenž sestavil nábožensky laděný atlas hvězd s názvem *Coelum Stellatum Christianum*.

Nové požadavky kladlo na kartografii 18. století – z důvodů hospodářských a vojenských bylo potřeba vytvářet mapy velmi přesné a podrobné, proto se ustupovalo od symbolických (až uměleckých) kreseb a začala se využívat technická vyjádření připomínající dnešní mapové značky. K tomuto rozvoji přispěl uherský topograf Jan Kryštof Müller svými mapami Čech a Moravy, které se staly podkladem pro první vojenské mapování v našich zemích.¹⁵ Na začátku 19. století se objevila tendence zachycovat celý zemský povrch komplexně. Mezi první atlasy map patřil *Hand-Atlas* (1. vydání s 50 mapami vyšlo v letech 1817–1823) od německého kartografa Adolfa Stielerera. Pokus o vytvoření jednotné mapy celé Země vyústil roku 1827, kdy Belgičan Philippe Vandermaelen vydal šest svazků díla *Atlas universel*, jeden z největších zeměpisných atlasů své doby (celkem 400 map ve stejném měřítku).¹⁶ Nových atlasů dále mnoho nepřibývalo a vycházely spíše v upravených vydáních.

¹⁵ KUCHAR, Karel. *Vývoj a dnešní stav zobrazení světa*. Vyd. 1/1. Praha, 1970, s. 38.

¹⁶ ČAPEK, Richard, Miroslav MIKŠOVSKÝ a Ludvík MUCHA. *Geografická kartografie: Vysokošk. učeb. pro stud. přírodověd. fak. UK*. Praha: Státní pedagog. nakladatelství, 1992, s. 352. ISBN 80-04-25153-6.

II. ATLASY MAP VE 2. POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Česká atlasová produkce se začala rozvíjet až ve 2. polovině 19. století. Jednalo se převážně o školní atlasy, které měly nahradit do té doby používané atlasy německé. Zahraniční atlasy obsahovaly množství chyb a nepřesností, věnovaly malou pozornost zobrazení rakouského území a jako učební pomůcky byly nedostačující.¹⁷ Tvorby domácích atlasů se proto ujali učitelé na gymnáziích a reálných školách – Václav Merklas, Blasius Kozenn, Emanuel Hercík, Antonín Tille a další. Zvláštní pozornost si zaslouží B. Kozenn, který ve spolupráci s olomouckým nakladatelstvím Eduarda Hölzela ovlivnil atlasovou produkci na více než 60 let (Kozennovo dílo zastínily atlasy Josefa Brunclíka až po roce 1915).¹⁸

II.I Důležité osobnosti dobové kartografie

Václav Merklas, český pedagog a rytec, vstoupil do kartografie sestavením atlasu, který doplňoval dílo italského zeměpisce Adriana Balbiho. V letech 1835–1850 pro něj nakreslil 14 map, nicméně jeho práce nebyla ničím nová, protože vycházela z německého *Stielerova atlasu*. Merklasovým zásadním počinem byl *Malý příruční atlas všech částí země*, pokládáný za první původně český atlas, z roku 1846, jenž vyšel nákladem Matice české a obsahoval 27 map a ozdobný titulní list.¹⁹ Dále v nakladatelství Karla Andrého vydal roku 1853 *Atlas starého světa* a *Malý zeměpisný atlas*.

Blasius Kozenn vyučoval v 50. a 60. letech 19. století na gymnáziu v Olomouci, kde se seznámil s knihkupcem a nakladatelem Eduardem Hölzelem. Jejich spolupráce vedla k vytvoření řady atlasů map a dalších zeměpisných publikací. Nejznámějším z nich se stal *Geographischer Schul-Atlas Für Die Gymnasien, Real- Und Handelsschulen Der Österreichischen Monarchie*, který poprvé vyšel roku 1861. Téhož roku se dočkal české verze pořízené Františkem Vaňkem (na následujících vydáních se podílel např. Josef Jireček a Jindřich Metelka) a také překladů do němčiny, maďarštiny a polštiny. *Geographischer Schul-Atlas* sklízel hlavně kladné ohlasy jak ze strany

¹⁷ KUBÍČKOVÁ, Petra et al. *Eduard Hölzel: 1817-1885*. 1. vyd. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2017, s. 38. ISBN 978-80-7053-317-8.

¹⁸ MARTÍNEK, Jiří a Miloslav MARTÍNEK. *Kdo byl kdo: naši cestovatelé a geografové*. Praha: Libri, 1998, s. 74. ISBN 80-85983-50-8.

¹⁹ Tamtéž, s. 287.

odborníků, tak veřejnosti. Do roku 1896 se dočkal celkem 35 vydání, stal se fenoménem a v modifikované podobě je vydáván dodnes.²⁰ V roce 1862 Hölzel uvedl na trh *B. Kozenn's kleiner geographischer Schul-Atlas*, který byl zkrácenou verzí Kozennova předchozího atlasu a zdaleka nedosáhl jeho slávy. Prvním původně českým atlasem Hölzelova nakladatelství byl *Kozennův zeměpisný atlas k potřebám školním i obecným*, jenž vycházel postupně ve třech sešitech (souborně roku 1863). Jako poslední stojí za zmínku *B. Kozenn's Oro-Hydrographischer Atlas in 9 Karten* z roku 1864.

II.II Charakteristika dobových atlasů

Všechny zkoumané atlasy z 2. poloviny 19. století mají mnoho společných rysů – podobají se úpravou, obsahem či technikou zpracování. Tato podkapitola se nevěnuje užitému papíru, obálce ani vazbě, protože elektronická podoba atlasů takovou analýzu neumožňuje. Vědecká knihovna v Olomouci, která má ve svých sbírkách cenné výtisky Kozennových atlasů, vydala knihu *Eduard Hölzel 1817–1885*²¹, podle níž se při výrobě některých těchto atlasů používala poloplátěná vazba a desky se vyráběly z lepenky potažené mramorovaným papírem. Uvádí také rozměry atlasů – jejich šířka byla nejméně 230 mm a výška dosahovala nanejvýš 335 mm.

V každém atlase se zpravidla vyskytují informace mimo mapový rám, jedná se o přesahy a popisky zobrazovaných území, jména autorů map a nakladatelství (uvedeny pod mapou) nebo názvy a čísla map (v pravém horním rohu). Číslování stran však provedeno není a objevuje se až v atlasech z počátku 20. století. Orientaci v knize napomáhá obsah, který se nachází pod titulem, tzn. vždy předchází mapovou část, a prázdné strany mezi jednotlivými mapami (vakáty mj. zvyšují estetický dojem). Na titulním listu bývají kromě obsahu a názvu atlasu uvedeny rovněž nakladatelské údaje, krátká poznámka o autorovi, např. „Václav Merklas, c. k. gymn. professor v Levoči“²², případně cena knihy. Tyto informace zastupují dnešní tiráž, ale liší se od ní jak

²⁰ GLONEK, Jiří et al. *Půvab vzácných tisků: knihy šesti století ve fondu Vědecké knihovny v Olomouci*. 1. vyd. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2014, s. 48. ISBN 978-80-7053-304-8.

²¹ KUBÍČKOVÁ, Petra et al. *Eduard Hölzel: 1817–1885*. 1. vyd. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2017. ISBN 978-80-7053-317-8.

²² MERKLAS, Václav. *Atlas starého světa* [online]. Praha: U Karla André, 1853. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:b2419e70-8fcf-11dd-98f2-000d606f5dc6?page=uuid:8f20d7fo-e93d-11e6-8b85-5ef3fc9ae867>

umístěním, tak formou, protože jsou zapsány ve větách, např. „Malý příruční atlas všech částí země obsahující 27 listů. Za pomoci Karla Wladislawa Zapa zhotoven od Wácslava Merklasa.“²³. Tiráž a paginace nejsou jedinými náležitostmi knihy, které v atlasech chybí; nemají ani signet a patitul. Oproti novějším atlasům postrádají také rejstřík.

Atlasy byly v 19. století tištěny technikou litografie (v případě Hölzelových atlasů tuto práci prováděl vedoucí vídeňského litografického podniku Friedrich Köke²⁴) a dodatečně kolorovány. Mezi nejčastěji používané barvy patřily tlumené odstíny modré, zelené, červené a žluté, které označovaly důležité linie – hranice států a kontinentů. Větší barevností se vyznačují Kozennovy atlasy, v nichž jsou vybarveny také moře a oceány. Stránky však nejsou celobarevné jako u dnešních atlasů a zatím nedochází k barevnému odlišení nížin, řek či pohoří.

Bylo obvyklé uvádět v atlase nejdříve mapu východní a západní polokoule nebo obecnou přehledovou mapu světa. Poté následovaly mapy států a kontinentů, které obsahovaly názvy zachycených území, měřítko, legendy a ručně psané poznámky. Merklasovy atlasy na rozdíl od Kozennových zobrazují menší územní celky a používají jiné geografické názvosloví. Promítají se v nich i dobové jazykové změny – v *Malém příručním atlase* z roku 1846 se ve slovech vyskytuje souhláska *w* a diftong *au*, zatímco v pozdějších atlasech byly nahrazeny jednoduchým *v* a *ou*. Merklas rozděluje části světa například na Krajiny mezi Eufратem a Indem, Krajiny okolo Moře Černého, Švédy a Norwehy, Rakouskou Říši nebo Španiely a Portugaly. Oproti tomu Kozenn zjednodušuje členění i pojmenování na Evropa, Asie, Afrika, Amerika, Australie, Střední Evropa, Císařství Rakouské a Čechý, Morava a Slezsko. Kozennovo dílo se tímto (stejně jako zmiňovanou barevností) přibližuje podobě současných atlasů.

Do roku 1900 se v atlasech map téměř nevyskytují souvislé texty. Výjimkou je *Zeměpisný atlas pro školy národní v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, který vytvořil

²³ MERKLAS, Václav. *Malý příruční atlas všech částí země* [online]. Praha: Matice česká, 1846.

Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/vkol/view/uuid:564fof2b-909a-41ee-960b-fodd1d7fd94e?page=uuid:5bf8fd6e-8c65-425b-ace8-9a5f248315de>

²⁴ KUBÍČKOVÁ, Petra et al. *Eduard Hölzel: 1817-1885*. 1. vyd. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2017, s. 50. ISBN 978-80-7053-317-8.

roku 1870 Emanuel Hercík. Je opatřen krátkou předmluvou, v níž autor odůvodňuje vznik atlasu a poukazuje na význam vzdělání a využití školních pomůcek při výuce zeměpisu: „Vyučování zeměpisné tam se nejlépe daří, kde učitel sám na tabuli kreslí, vše důkladně vysvětliv. Pakli žáci mapu také sami kreslí, pokud arci síly jejich stačí, nelze se minouti výsledku. Proto rozděleny jsou mapy na stejný počet čtverců. Pro usnadnění práce a úsporu času jest záhodno, aby tabule školní též na takový počet čtverců rozdělena byla.“²⁵ Nakladatel atlasu – knihkupectví Mikuláše & Knappa v Praze – připojil na konec knihy inzerci (doporučení) na další vydané knihy pro žáky a učitele.

²⁵ HERCÍK, Emanuel. *Zeměpisný atlas pro školy národní v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* [online]. Praha: Mikuláš & Knapp, 1870. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:7a29a790-ee1f-11dd-9d26-000d606f5dc6?page=uuid:359926do-953a-11e6-89b1-5ef3fc9ae867>

III. ATLASY MAP VE 20. STOLETÍ

V průběhu 20. století se změnila funkce atlasů map, jejich vnitřní struktura i vnější podoba a objevily se další osobnosti a nakladatelství, které ovlivnily jejich vývoj. Vydávání atlasů utlumila válečná období, jež paralyzovala knižní trh, oslabilo kupní sílu obyvatelstva a znemožnila nová mapování světa, nicméně v meziválečném čase vznikl například rozsáhlý *Atlas republiky Československé*, známý *Ottův zeměpisný atlas* nebo *Kapesní atlas zeměpisný* od B. Kočího, neobvyklý svými malými rozměry. Od 2. poloviny 20. století až do sametové revoluce byly vydávány převážně atlasy politické, školní a atlasy pro hospodářské účely, v nichž se zřetelně odrážel vliv socialistického režimu. V 90. letech, v době všeobecného uvolnění, se mnohonásobně zvýšil počet překladových atlasů map. Atlasy měly zaujmout širší publikum včetně čtenářů dětského věku a některé získaly dříve nepoznanou funkci – pobavit.

III.I Významné osobnosti a nakladatelství 20. století

Josef Brunclík (1850–1929) patřil do řady učitelů zeměpisu vytvářejících vlastní atlasy map. Nakladatel V. Neubert v Praze vydal roku 1904 *J. Brunclíkův Atlas pro školy měšťanské*, jenž se v následujících dvaceti letech dočkal mnoha vydání. Jeho nejprodávanějším atlasem byl *J. Brunclíka Zeměpisný atlas pro školy střední, lycea, ústavy učitelské a školy obchodní* z roku 1915, který získal větší oblibu než atlasy Kozennovy. Brunclíkovým blízkým spolupracovníkem byl pedagog František Machát, absolvent Slovanského gymnázia v Olomouci. Podílel se mj. na přípravách *Ottova zeměpisného atlasu* – zpracoval pro něj vysoce ceněné mapy českých zemí, aktualizované po skončení 1. světové války a nastalých politických změnách.²⁶ Nakladatelem tohoto atlasu byl (jak lze vyvodit podle názvu) Jan Otto, který se však jeho dokončení roku 1924 nedožil. Hlavní redaktor Jindřich Metelka počítal s nákladem ve výši osmi tisíc výtisků, na tehdejší dobu nevídaně velkým.²⁷

²⁶ MARTÍNEK, Jiří. *Geografové v českých zemích 1800-1945*. Praha: Historický ústav, 2008, s. 152. Práce Historického ústavu AV ČR. ISBN 978-80-7286-133-0.

²⁷ ŠVEHLA, Jaroslav. *Jan Otto: kus historie české knihy*. Jinočany: H & H, 2002, s. 109. ISBN 80-7319-010-9.

Kartografie 20. století je úzce spjata s osobností Karla Kuchaře (1906–1975). Kuchař publikoval množství drobných odborných prací a středoškolských i vysokoškolských učebnic o kartografii, napsal většinu hesel pro *Geografický terminologický slovník* a snažil se o sjednocení kartografické terminologie. Od roku 1931 řídil redakční práce pro *Atlas republiky Československé*.²⁸ Kromě toho byl vedoucím Státní sbírky mapové (dnes Mapová sbírka UK), vytvořil autorské originály celé řady mapových děl pro Neubertovo nakladatelství a Melantrich (od r. 1943) a pracoval v autorských kolektivech většiny atlasů, které za jeho života vznikly na našem území.²⁹

Po nástupu komunistického režimu v Československu se roku 1954 hlavním vydavatelem atlasů map a jiných kartografických děl stala Ústřední správa geodesie a kartografie, resp. Kartografický a reprodukční ústav v Praze, který pod ni spadal.³⁰ V roce 1967 se Ústav přejmenoval na Kartografické nakladatelství Praha a o tři roky později na Kartografii Praha. Vzniklo celkem devět edic zabývajících se kartografií – Atlasy, Autoatlasy a automapy, Mapové aktuality, Orientační plány měst, Plastické mapy, Poznáváme Československo, Poznáváme svět, Seznamy informací a Soubor turistických map.³¹ Tomuto nakladatelství pomáhal se sazbou a zpracováním atlasů další státní podnik Orbis, k němuž bylo po znárodnění připojeno několik českých nakladatelství a tiskáren.

III.II Dobové atlasy z hlediska kartografického

Atlasy map ve 20. století zobrazují nejen jednotlivé státy, jejich hranice, kraje, města nebo rozložení obyvatelstva a náboženství, jak tomu bylo u atlasů z minulého století, ale obsahují i mapy sluneční soustavy, dopravní a politické přehledy, mapy průmyslové, rostlinné a živočišné výroby, mapy nerostných surovin, podnebných pásů apod. Vzhledem k potřebě zaznamenání většího množství informací se začaly hojně používat mapové značky symbolické a geometrické (např. černý trojúhelník pro železnou rudu,

²⁸ MARTÍNEK, Jiří a Miloslav MARTÍNEK. *Kdo byl kdo: naši cestovatelé a geografové*. Praha: Libri, 1998, s. 268. ISBN 80-85983-50-8.

²⁹ MARTÍNEK, Jiří. *Geografové v českých zemích 1800-1945*. Praha: Historický ústav, 2008, s. 136. Práce Historického ústavu AV ČR. ISBN 978-80-7286-133-0.

³⁰ *Kartografie Praha* [online]. [cit. 2018-03-27]. Dostupné z: <http://www.kartografie.cz/content/o-nas>

³¹ HALADA, Jan. *Encyklopedie českých nakladatelství 1949-2006*. Praha: Libri, 2007, s. 170. ISBN 978-80-7277-165-3.

červený kruh pro měď, černý kruh pro tuhu), které se v průběhu let proměňovaly, získávaly nové tvary i barvy (červeno-bílý obdélník pro železnou rudu, nedokončený červený kruh pro měď, černo-bílý kruh pro tuhu). Velikost měst podle počtu obyvatelstva signalizovaly různě velké čtverce a kolečka a hlavní města států se zvýrazňovala například podtržením. Legendy už nestačilo umísťovat jen do samotných map, a proto jim byla obvykle vyhrazena některá ze stran předcházejících mapovou část atlasu.

Zvyšovala se detailnost i barevnost atlasů – mapy se vyráběly celobarevné a určité barvy byly přisuzovány určitým prvkům krajiny. Pohoří se vybarvovala hnědou, nížiny světle zelenou, pouště žlutou a vodní plochy modrou barvou (toto rozlišení zůstalo stejné dodnes). Rozdílná výška a hloubka se odlišovala různými barevnými odstíny, jinými slovy platilo (a platí) pravidlo: čím sytější je barva, tím vertikálně vzdálenější místo od mořské hladiny označuje, např. vysokohorské hřebeny bývají tmavě hnědé, dno oceánů tmavě modré.

Takové barevné rozdělení je typické pro obecně geografické mapy, avšak kupříkladu v mapách politických není brán zřetel na členitost zemského povrchu, nýbrž na oficiální hranice států a sídla, proto zde barvy slouží pouze k lepší přehlednosti, ale nemají svůj význam (např. území Sovětského svazu je růžové, Norsko oranžové). Dále lze uvést mapy podnebných pásů, ve kterých teplé mořské proudy zaznamenávají červené čáry a studené proudy modré či zelené čáry, rovníkové oblasti jsou v červených a oranžových barvách, zato trvale zamrzlá půda na Arktidě a Antarktidě je bílá, případně tečkovaná.

III.III Dobové atlasy z hlediska typografického

Atlasy map ve 20. století byly postupně obohacovány o dříve nepoužívané prvky, díky nimž jsou typograficky, polygraficky i obsahově velmi blízké dnešním atlasům. Zvláště přibýlo textových částí, které atlasy v předcházejícím období téměř postrádaly, a to v podobě předmluv, redakčních poznámek, podrobnějších vysvětlivek i obsahů či souvislých textů popisujících československé dějiny, vesmírné a atmosférické jevy, funkci průmyslu, zemědělství apod. V *Ottově zeměpisném atlase* se dokonce nachází

recenze a úryvky z dobových novin, které komentují vydání atlasu a důležitost podobných děl.

Součástí atlasů se staly reklamy na automobily, elektrotechniku, lihovary a v neposlední řadě jiné publikace daného nakladatelství, ale nevyskytovaly se příliš frekventovaně. Inzerce byla vždy umístěna na začátku nebo na konci knihy, nikdy nezasahovala do textového a mapového obsahu atlasu. Texty reklam měly podobu plynulých vět i krátkých slovních spojení, podávajících základní informace o firmě a její nabídce. Využívalo se různých fontů i velikostí písma, zřídka byly texty doprovázeny obrázky a fotografiemi.

Od 20. let se na konci atlasu začal objevovat jmenný rejstřík, podle něhož bylo možné daný výraz snadno dohledat, a od 30. let technická tiráž, umístěná většinou za rejstříkem v dolní třetině samostatné strany. Tiráž byla stále psána ve větách a teprve v pozdějších letech byla zkracována na strohé poznámky, což z dobového hlediska odpovídá vývoji tiráže v knižní produkci obecně. V *Atlase republiky Československé* z roku 1935 se tiráž vyznačovala neobvyklou volbou slov s expresivním zabarvením, např. „O grafickou úpravu pečoval ředitel Em. Purghart“.³² V některých atlasech technické údaje chyběly zcela, ale naopak v atlasech Ústřední správy geodézie a kartografie patřila tiráž k závazným částem knihy.

Zhruba do 2. poloviny 20. století (dokud se atlasové produkce neujala Ústřední správa geodézie a kartografie) lze pozorovat podobnosti s atlasy z 19. století, tzn. chybějící číslování stran, kumulaci informací na titulním listu, absenci tiráže a vakáty mezi mapami. Od 50. let si atlasy udržovaly jednotnou úpravu, např. obálky opakovaně zpracovával výtvarný redaktor Bedřich Patočka, a náležitosti knihy. Po titulním listu následoval seznam autorů a spolupracovníků (jednalo se o desítky jmen), předmluva, až několikastránkový obsah, vysvětlivky, textová část a mapová část (někdy se prolínají), abecední seznam geografických názvů, abecední rejstřík a tiráž. Fakultativně byly dodávány méně obvyklé části, jako signet nebo citáty – kupříkladu citát Klementa

³² LÁSKA, Václav, Jaroslav PANTOFLÍČEK a Emanuel PURGHART. *Atlas republiky Československé: Atlas de la République tchécoslovaque*. Praha: Orbis, 1935.

Gottwalda z *Malého politického atlasu světa*: „Dnes se musíme daleko více dívat do světa a za hranice. Ve světě probíhá a rozmáhá se boj o mír.“³³

Novými grafickými prvky dobových atlasů byly černobílé fotografie (vyskytující se spíše ojediněle), barevné tabulky, grafy a ilustrace vesmírných těles, státních vlajek, budov, krajin aj., přičemž zvláštní důraz na vizuálnost byl kladen u školních atlasů. Ze samotného principu atlasů je zřejmé, že textové a obrazové prvky do sebe zasahují a doplňují se. Přibližně od 70. let získala dekorativní i další praktické uplatnění předšádka – tento dvojlist již nezůstával prázdný a zaplnil se ozdobnými ilustracemi či zobrazeními zeměkoule.

Pozornost nakladatelství se soustředila na vydávání atlasů mapujících československé území, ale vycházely také atlasy celého světa a výjimečně česky psané atlasy přeložené z ruského originálu, např. typograficky nepřilíš vydařený *Atlas světa – Evropa, Amerika, Afrika, Asie, Austrálie, Oceánie, Antarktida* z roku 1975. Vícejazyčné atlasy byly raritou – v roce 1928 vznikl *Národohospodářský atlas republiky Československé*, který vždy na liché straně obsahoval českou, německou a francouzskou verzi téhož textu, zatímco na straně sudé mapu vztahující se k popisovanému jevu.

Grafické i textové kuriozity se nachází v *Kapesním zeměpisném atlase Červeného kříže* z roku 1947, který měl současně funkci atlasu a kalendáře. Objevuje se v něm výčet sociálně-zdravotních institucí, kalendář s křestními jmény, teoretická část o orientaci v přírodě, tabulka určená k zapsání adres a telefonních čísel nebo prázdné strany na vlastní poznámky. *Školní zeměpisný atlas* s podtitulem *94 map, mapek a plánů na 37 listech* z roku 1953 se vymyká tím, že na vnějších stranách dvojlistu, na němž se nachází mapa, je zepředu i zezadu samostatně umístěn název zobrazované části světa pro snadnější orientaci v atlase. V *Malém politickém atlase světa*, vydaném r. 1952 Státním zeměměřičským a kartografickým ústavem, se jasně ukazuje vliv komunistického režimu na kartografickou tvorbu. Socialistické smýšlení se promítá jak do mapové části atlasu (je kladen důraz na zobrazení SSSR), tak do textové, v níž je chválen dobový režim a odsuzováno vše, co odporuje vládnoucí ideologii (zejm. kapitalismus). Redakční tým

³³ KOLÁČNÝ, Antonín, ed. *Malý politický atlas světa*. 1. vyd. Praha: Státní zeměměřičský a kartografický ústav, 1952.

v úvodu atlasu uvedl: „Ohromné úspěchy a gigantické plány sovětského lidu ukazují národům celého světa zákonitou cestu vývoje, jež vede ke svržení úhlavního nepřítele lidstva – imperialismu – a uskutečnění takového řádu, v němž zmizí navždy vykořisťování a poroba, v němž lidstvo v trvalém míru ovládne přírodu a k svému blahobytu a štěstí se stane rozumným hospodářem na Zemi. Člověk vyzbrojený vědeckým světovým názorem, člověk vládce přírody, přestavuje svoji planetu. Prostřednictvím výroby mění lidskou společnost, přetváří její přírodní okolí, zeměpisné prostředí, ovlivňuje zalidněnost Země – ve jménu míru, blahobytu a štěstí lidstva.“³⁴ V tomto duchu pokračují doprovodné texty k mapám, které se týkají vesmíru či historie, jsou silně expresivní a snaží se působit na názory čtenáře: „Kapitalistická věda vytváří překrucováním vědeckých výsledků různé pavědecké theorie o tom, že vesmír je konečný, omezený a že vznikl najednou.“³⁵

Číslování stran v atlasech map je velmi rozmanité. V 1. polovině 20. století byly číslovány pouze strany textových částí, zatímco v mapových se uváděla čísla map v pravém horním rohu. Nejednalo se však o pravidlo, existovaly atlasy, ve kterých byla číslována jen každá dvoustrana, nebo atlasy s netradičním číslováním, jako *Národohospodářský atlas republiky Československé*. Jeho jednotlivé oddíly, kapitoly Rozdělení obyvatelstva, Vodstvo, Horopis atd., jsou označeny písmenem abecedy (počínaje písmenem „A“), za nímž následuje arabské číslo. Toto schéma se opakuje na každé straně (tedy A1, A2, ...) až do nového oddílu. Výjimkou nebyly ani atlasy, které paginaci postrádaly zcela. Od 60. let se začalo rozmáhat rozdílné a na sobě nezávislé číslování textových a mapových částí – lišilo se jednak umístěním, jednak úpravou. Čísla se nacházela dole uprostřed strany nebo v jejím horním rohu, byla černá i barevná, mezi pomlčkami i bez nich, patková i bezpatková. V rámci jednoho atlasu se mohlo vyskytovat nejednotné – až náhodné – uspořádání čísel. Tento jev lze názorně předvést na *Atlase světa* z roku 1971, na jehož levé dolní straně je uvedeno např. číslo 25 a na pravé 26. Na další dvojstraně se však číslování mění a v jednom rohu je pomlčkou sdruženo číslo 27 a 28.

³⁴ KOLÁČNÝ, Antonín, ed. *Malý politický atlas světa*. 1. vyd. Praha: Státní zeměměřičský a kartografický ústav, 1952.

³⁵ Tamtéž.

Barva písma v textových částech většinou zůstávala černá, výjimečně se používala jiná barva (k oblíbeným patřila červená) na ozdobení a zvýraznění názvu atlasu, jména autora a nadpisů, jak lze pozorovat například v *Ottově zeměpisném atlase*, *Školním zeměpisném atlase Československé socialistické republiky* z roku 1960 (v pozdějších vydáních taktéž), *Atlase obyvatelstva ČSSR* z roku 1962 a dalších. V mapových částech docházelo ke změně barvy častěji, protože se text prolínal s obrazem a bylo nutné, aby se mu přizpůsobil. Při zobrazení černé noční oblohy se proto jména hvězd, vepsaná přímo do ilustrace, označovala kontrastní bílou barvou. Poznámky v mapách bývají černé, ale někdy se přizpůsobují barvě popisovaného jevu – v průběhu let se stalo pravidlem, že názvy vodních ploch a toků mají modrou barvu.

Části textu (klíčové pojmy, nadpisy, vlastní jména, ...) se odlišovaly od zbytku sdělení mnoha způsoby. Mezi nejčastější patřilo polotučné písmo, prostrkání, kurzíva a kapitálky. V *Malém politickém atlase* a *Kapesním zeměpisném atlase Červeného kříže* je úvodní slovo psáno kurzívou celé. Verzálkami bylo v některých atlasech vysázeno první slovo odstavce, případně toto slovo začínalo jednoduchou iniciálou. Majuskule měly uplatnění hlavně v mapách pro názvy států, moří a oceánů, pohoří, velkých měst a jiných nezanedbatelných částí krajiny. Minuskule sloužily k označení menších obcí, pánví, pouští, nížin, zálivů a řek. Velká a malá písmena tedy upozornila čtenáře na důležité prvky mapy a současně přispívala k její přehlednosti.

V atlasech vydaných přibližně do roku 1950 se v legendách a mapách vyskytují kaligrafická písma, napodobující ručně psané poznámky z atlasů z předcházejícího období, později se užívalo jak patkových, tak bezpatkových písem. V národohospodářských a politických atlasech převažují písma patková, ale u atlasů školních a kapesních (tzn. méně oficiálních) se zvláště v legendách, popiscích a rejstřících sázelo bezpatkovými písmi různých velikostí. Zdobená písma se zřídka objevují například v nadpisech.

Souvislé texty se zpravidla zarovnávaly do bloku s použitím mezery mezi odstavci nebo odstavcové zarážky. Vzhledem k většímu knižnímu formátu se text velmi často členil do sloupců, zvláště se to týkalo obsahů, vysvětlení zkratk a bez výjimek tomu tak bylo v rejstřících. Atlasy s větší šířkou než výškou (případně takové, u nichž jsou tyto

hodnoty shodné) obsahují až čtyři sloupce na jedné straně, jako příklad lze uvést *Malý atlas světa* z roku 1956 nebo *Atlas podnebí Československé republiky*, publikovaný v roce 1958.

III.IV Dobové atlasy z hlediska technického

Nakladatelství používala pro atlasy map zejména pevné vazby V7 (poloplátěná pevná vazba s papírovým potahem), V8 (pevné desky s plátěným potahem a přebalem), V8a (pevné desky s papírovým potahem a bez přebalu), případně V8b (jako V8, ale s papírovým potahem), tudíž se jednalo o šité knižní bloky. Některé atlasy, kupříkladu *Atlas ze sčítání lidu, domů a bytů* z roku 1984, se vyráběly s bytelnými lepenkovými obaly na zavazování, do nichž bylo možné celý atlas vložit, a tak ho lépe ochránit před případným poškozením. Měkké vazby u atlasů téměř neměly uplatnění, ojediněle se vyskytují například u kapesních atlasů, které díky nim byly lehké a skladné.

Kapesní atlasy jsou nejčastěji o rozměrech 90–110 × 160 mm. Malá velikost je vyvážena rozkládacími stranami s mapami i textem (lze pozorovat třeba v *Kapesním atlase světa* z roku 1963). Tyto strany nemají vždy stejnou šířku jako ostatní strany, mohou dosahovat do jejich tří čtvrtin, poloviny nebo měří jen několik centimetrů. Odklápěcí strany však nejsou výsadou kapesních atlasů a hojně se vyskytují v mnoha dalších atlasech ze zkoumaného období včetně těch, jejichž rozměry jsou naopak neobyčejně velké. Nachází se např. v *Atlase podnebí Československé republiky*, který je čtvercového tvaru se stranou o délce 500 mm, nebo v *Atlase ze sčítání lidu, domů a bytů* (420 × 610 mm) zmiňovaném v předchozím odstavci. Takto získané místo pro mapy i text umožňuje detailnější a zároveň přehlednější zobrazení území a jevů s ním spojených. Toto zpracování však komplikuje následnou práci s atlasy, protože vyžaduje dostatek prostoru a zvýšenou opatrnost při manipulaci.

Kartografický a reprodukční ústav v Praze na konci každého atlasu uváděl podrobnou technickou tiráž, zahrnující i nepovinné údaje o počtu výtisků. Vyplývá z nich, že v největším nákladu vycházely atlasy školní, jako příklad lze uvést třetí vydání *Malého školního zeměpisného atlasu* z roku 1962 (45 780 výtisků), *Školní zeměpisný atlas Československé socialistické republiky* z r. 1960 (60 000 výtisků) nebo *Školní zeměpisný*

atlas pro 4. a 5. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol z roku 1958 (70 200 výtisků). V současnosti Kartografie Praha vydává v největším nákladu *Školní atlas ČR* (první vydání z r. 2000 mělo 30 000 výtisků a v letech 2001–2003 následovaly tři dotisky ve stejné výši) a přepracovaný *Školní atlas světa*. První vydání této publikace z r. 2004 sice vyšlo v počtu pouhých 10 000 kusů, ale ještě téhož roku byl proveden dotisk (35 000 kusů) a v letech 2005–2006 se uskutečnily další dva dotisky (dohromady 80 000 atlasů). Mezi lety 2006–2017 byla vytvořena tři aktualizovaná vydání *Školního atlasu světa*, která včetně několika dotisků dosáhla neuvěřitelného nákladu 480 000 kusů.

Mapové části se již od 30. let 20. století začaly vyrábět pomocí ofsetového tisku, tzv. tisku z plochy, který využívá vlastností hydrofilních a hydrofobních látek (mastná barva odpuzující vodu se přenáší na tiskové desky, odtud na gumový válec a z něj na papír)³⁶. Textové části byly přibližně do 60. let tištěny knihtiskem (tisk probíhá prostřednictvím zrcadlově obrácených písmenových kuželek, které přenášejí barvu na papír)³⁷. Později se také zhotovovaly ofsetovou technikou a knihtisk se využíval pouze na rejstříky a jiné abecední seznamy. Vzhledem k tomu se tiskařské práce běžně zadávaly více podnikům, např. mapovou a textovou část atlasu zpracovával Státní zeměměřičský a kartografický ústav v Praze, zatímco jmenný seznam téže publikace vytiskla Státní tiskárna Praha.

V závislosti na tiskařské technice byl zvolen druh papíru. Mapy se nejčastěji tiskly na bezdřevé ofsetové papíry, přesněji mapové papíry o plošné hmotnosti 100–120 g/m². Díky vyšší gramáži byly atlasy odolnější a barevné obrázky a mapy v nich obsažené neprosvíraly na další stranu. Papíry se vyznačovaly matností, vysokou bělostí a hladkostí. Na textové části atlasu se využívaly levnější ofsetové papíry s nižší gramáží v rozmezí 70–90 g/m². Výjimečně se objevovaly atlasy, jejichž části byly zhotovené z tzv. biblového papíru s plošnou hmotností 50 g/m², např. *Kapesní atlas* z roku 1963. Jediný z analyzovaných atlasů (*Atlas světa – Evropa, Amerika, Afrika, Asie, Austrálie, Oceánie, Antarktida* z r. 1975) je celý vyroben z dřevitého novinového papíru a obsahuje pouze černobílé mapy. Jednalo se o zvláštní přílohu časopisu *Nová doba*, který díky

³⁶ PISTORIUS, Vladimír. *Jak se dělá kniha: příručka pro nakladatele*. 3., dopl. a přeprac. vyd. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2011, s. 58. ISBN 978-80-87053-50-8.

³⁷ Tamtéž.

nízkým nákladům na výrobu mohl atlas prodávat za pouhých 14 československých korun. Pro srovnání lze uvést, že kvalitně zpracovaný barevný atlas o zhruba stejných rozměrech a stejném počtu stran z téhož období, jako je školní *Atlas světa* vydaný roku 1971 Kartografií Praha, stál 75 Kčs.

Pro úplnost – a současně s odkazem na odstavec o knižních vazbách – je nutno dodat, že desky většiny atlasů byly z lepenky a jejich přebaly měly obvykle plošnou hmotnost stejnou či mírně vyšší než mapové části.

IV. ATLASY MAP V SOUČASNOSTI

Zásadní politické změny, které probíhaly od sametové revoluce roku 1989 až do vzniku samostatné České republiky v roce 1993, ovlivnily také knižní trh. Největší státní nakladatelství kartografických děl, tj. Ústřední správa geodesie a kartografie, zaniklo a bylo přetvořeno na akciovou společnost Kartografie Praha, jež funguje do dnešních dnů. Vydávání atlasů se rozdělilo mezi mnoho nových menších nakladatelství, neváhajících využít uvolněných dobových poměrů a otevřených státních hranic. Produkce překladových atlasů se zvýšila natolik, že zmatně utlumila tvorbu atlasů originálně českých. Současně se na trhu začaly více objevovat autoatlasy, zcela nově dětské atlasy, atlasy dějepisné, válečné, atlasy využívající mapy k zobrazení fantaskních světů nebo atlasy podporující volnočasové aktivity (poslední čtyři typy jsou v této práci souhrnně označovány jako zájmové atlasy).

Atlasy se oprostily od zvyklostí z minulých století a podobně jako jiné knižní žánry se snažily zaujmout co nejširší okruh veřejnosti, a v krajním případě dokonce čtenáře pobavit. Mapy v nich obsažené nebyly vždy určeny k přesnému popisu daného území, ale někdy sloužily jen k lepší názornosti či ozvláštňení knihy. Atlasy publikované v 90. letech si udržují v zásadě stejný vzhled i funkci jako atlasy dnešní, výrazně se odlišují od popisovaných atlasů z předchozích dekád 20. století, a proto jsou řazeny mezi „atlasy současnosti“.

IV.I Zeměpisné atlasy

Mezi nakladatelství, která v současnosti publikují atlasy map, patří například Euromedia Group, Kartografie Praha, Terra, Ikar nebo Slovart – věnují se zvláště zpracování zeměpisných, školních a kapesních atlasů. Méně obvyklé atlasy podnebí a životního prostředí vycházejí nákladem specializovaných organizací a pracovišť.

Atlasy 21. století se snaží zaujmout čtenáře výraznými barvami jak na přebalu a deskách, tak v nadpisech a mapách. Předšádka (stejně jako v minulém století) bývá užívána k zobrazení map, vesmírných jevů nebo má ornamentální ráz. Plocha zadní strany desek atlasu dříve nebývala obsazena texty, zato dnes slouží k tomu, aby čtenáře stručně informovala o obsahu a účelu publikace. Marketingové využití zadní strany obálky se

ostatně v 90. letech etablovalo napříč celou českou knižní produkcí. Vizuální přitažlivosti atlasů napomáhá množství barevných ilustrací a fotografií, které zachycují krajinu, kulturní památky, světovou faunu i floru. Díky moderním technologiím do atlasů pronikly také družicové i letecké snímky Země a ojediněle i přílohy, jako CD (např. v *Atlase podnebí Česka*, vydaném roku 2007 Českým hydrometeorologickým ústavem).

Rozdělení atlasu na textovou a mapovou část již není tak striktní jako ve 20. století (části se více prolínají a doplňují) a uvolněnost doby je zjevná zejména v textových částech, které jsou po obsahové i typografické stránce velmi rozmanité. Součástí každého atlasu je i nadále titulní list, obsah, vysvětlivky, mapy a texty. Občasně se vyskytují i reklamy na pojišťovny, počítače, nakladatelství či noviny, např. v atlase *Dnešní svět* z roku 1993 a v *Atlase světa pro každého* z r. 2013. Rejstříky však někdy bývají vynechány nebo jsou přesunuty do přední části knihy. Tiráže se nejčastěji nachází na straně za titulním listem, ale někdy úplně chybí, nebo neobsahují povinné údaje. Do některých atlasů, např. do díla *Geographica* s podtitulem *Velký ilustrovaný atlas světa s přehledem zemí* z r. 2006, přibyly kapitoly, které učí čtenáře, jak správně pracovat s atlasem map. Texty jsou členěny do sloupců a zarovnávají se buď do bloku, nebo na levý praporek. V porovnání s předcházejícím stoletím se při sazbě častěji využívá bezserifových fontů a různých způsobů zvýraznění písma, např. v rejstřících se začal hledaný výraz označovat tučně.

Knižní vazba zeměpisných atlasů bývá pevná (V7, V8, V8a, V8b), ale ani měkké vazby s lepeným knižním blokem nejsou výjimkou. Atlasy se již nevyrábějí v extrémních velikostech, jejich rozměry se ustálily na formátu A4 či mírně větším, avšak nejdelší strana analyzovaných atlasů nepřesahuje 370 mm. Novinkou v tomto období jsou natírané papíry, resp. papíry polokřídové. Kvalitní ofsetový tisk umožňuje dobrou čitelnost detailů, včetně jemných tahů a písem v malých velikostech, což usnadňuje grafické zpracování map. Ustoupilo se od používání papírů s různou gramáží (v rámci jedné publikace) a také od rozkládacích stran, které dříve byly obvyklou součástí atlasu. *Atlas životního prostředí v Libereckém kraji* z roku 2016 je neobvyklý jednak těmito stranami, jednak svou multimediální funkcí. Nachází se v něm markery, které mohou

být snímány mobilní aplikací dostupnou na internetu. Tato aplikace poskytuje přímé propojení s elektronickou verzí atlasu a umožňuje spouštění audionahrávek.

IV.II Školní atlasy

Mezi nejdůležitější nakladatele školních atlasů patří Kartografie Praha. Zabývá se produkcí atlasů světa i atlasů mapujících méně rozsáhlá území (školní atlas České republiky, Evropy, Ameriky, Asie, ...), přičemž v nich zachovává jednotnou typografickou úpravu. Tyto drobnější publikace o několika desítkách stran jsou svázány sešitovou vazbou V1 a dočkaly se několika vydání.

Školní a zeměpisné atlasy mají mnoho společného, ať už se jedná o zpracování kartografické, typografické nebo technické. Nicméně školní atlasy jsou obsahově bohatší, nachází se v nich více vysvětlujících textů, fotografií, obrázků i grafů, pokrývají mnoho témat a aktualizují je. Zobrazují například polohu Země ve vesmíru, geografické, politické a administrativní uspořádání světa, klimatické změny, atmosférické jevy, stav zemědělství, hospodářství a obyvatelstva, problematiku mezinárodních konfliktů, dopravy, urbanizace, nezaměstnanosti, znečištění životního prostředí a ochrany památek. Oproti raným atlasům se tak výrazně rozšiřuje spektrum funkcí daného knižního žánru a rostou jeho přesahy k žánrům jiným (populárně naučné literatuře, příručkám, encyklopediím aj.).

Součástí školních atlasů jsou také reklamy propagující publikace nakladatelství, geografické časopisy pro studenty a pedagogy, ale i inzerce na čokoládu Orion (Čokoládovny, a. s., finančně podporovaly vznik atlasu *Dnešní svět* z r. 1996). Do některých atlasů se již od 70. let 20. století po vzoru učebnic umísťuje (zpravidla vzadu za rejstříkem) tzv. záznam o použití atlasu neboli tabulka, do níž lze poznamenat jméno uživatele atlasu, školní rok a stav knihy na začátku a na konci školního roku. Základní školy a gymnázia, které zapůjčují atlasy žákům, si tudíž mohou udržovat přehled o tom, kdo a jak s knihou zacházel.

Školní atlasy neslouží jen jako učebnice, ale získávají i funkci cvičebnic, tzn. jsou vyráběny tak, aby do nich žáci mohli psát. Například obsahují úkoly a slepé mapy, do nichž mají studenti vepsat názvy různých míst podle vlastních znalostí nebo s pomocí

dalších map v atlase. Atlasy se stávají interaktivní díky přiloženým CD či DVD s mapami a animacemi určenými k výuce.

IV.III Kapesní atlasy

Kapesní atlasy nebyly ve 20. století příliš rozšířené a nejsou ani dnes (v současnosti se jejich publikaci věnuje například nakladatelství Ikar). Malé formáty, zhruba o rozměrech 100 × 160 mm, neposkytují dostatek prostoru k detailnímu, přehlednému a komplexnímu zachycení území, které se od atlasů map očekává. Kapesní atlasy nejsou pomocníky při cestování, nenahrazují turistické mapy a průvodce. Splňují náležitosti knihy běžné například u zeměpisných atlasů, ale většinou neobsahují souvislé texty a území zobrazují jen prostřednictvím obecně geografických a politických map. Zvláštností kapesních atlasů jsou faktografické výčty, které se týkají jednotlivých států světa – údaje o rozloze země, počtu obyvatel, hlavním městě, úředním jazyku, náboženství atd. Tyto informace bývají doprovázeny tabulkami, vlajkou státu a jeho zobrazením na mapě.

IV.IV Dětské atlasy

Atlasy map pro děti zpracovávají kupříkladu nakladatelství Slovart, Euromedia Group a Svojtka & Co., přičemž většina z těchto publikací je překladová (originální vydání pocházejí z Velké Británie, Polska, Itálie nebo Německa). Dětské atlasy se na knižním trhu objevily až v 90. letech 20. století a staly se neopomenutelnou částí současné atlasové produkce. Atlasy pro školy a veřejnost, které byly v této práci dosud popisovány, se od dětských atlasů velmi liší. S ohledem na dětského čtenáře bylo nutné odebrat některé (zejména kartografické) prvky, jež jsou pro atlasy map typické, a učinit knihu vizuálně přitažlivější, interaktivnější a zábavnější.

Mapy v dětských atlasech postrádají měřítko, poledníky, rovnoběžky a s nimi spojené stupně určující zeměpisnou výšku a šířku. Legendy se v těchto atlasech téměř nevyskytují, popř. jen ve zkrácené podobě, protože většina mapových značek je nahrazena ilustracemi a slovními popisky. Bývají zachována základní pravidla barevnosti (moře jsou vybarvena modře, pouště žlutě, ...), ale zároveň se barevná zobrazení podřizují uměleckým záměrům autora knihy, který vytváří spíše obraz než

mapu. Mapy se nesnaží o přesné zachycení zemského povrchu, jsou kresleny jednoduše a zahrnují množství obrázků, které ztvárňují stavby, zvířata či symboly příznačné pro daný stát (na území Egypta jsou vyobrazeny pyramidy, na Madagaskaru lemuři, v Číně pandy apod.).

V dětských atlasech se vyskytují také postavy, děti nebo zvířata, která provázejí čtenáře knihou, vysvětlují pojmy, pronášejí repliky umístěné v komiksových bublinách, a dokonce vytvářejí příběh, kupříkladu ve *Velkém atlase Kačera Donalda* z roku 1998 rodina Kačerů podniká cestu okolo světa. Na úvodních stranách se čtenáři obvykle dozvídají, co je to mapa a jak se používá, v dalších kapitolách členěných podle jednotlivých států a kontinentů mají možnost číst si texty, prohlížet mapy a četné ilustrace, inspirovat se návody, např. jak si vyrobit arabskou pokrývku hlavy, případně se mohou snažit o splnění úkolů a zodpovězení otázek. Atlas se pokouší navázat kontakt se čtenářem a vyvolat dojem, že pomocí knihy skutečně cestuje (ve *Velkém dětském atlase* z r. 2002 je na konci každé dvoustrany nakreslen ukazatel, který informuje o tom, jaká země následuje na další straně). Atlasy popisují především státy či přírodní a vesmírné jevy, ale např. *Velký ilustrovaný atlas světa a vesmíru* z roku 2008 se zabývá i tématem neobvyklým pro dětské atlasy – válečnými konflikty.

Obecně lze tvrdit, že v průběhu let se rejstříky a tiráže v různých atlasech přemisťovaly nebo z nich mizely. Dětské atlasy v tom nejsou výjimkou; rejstříky obvykle postrádají a tiráže se nacházejí za titulním listem, na poslední straně knihy, na jejich zadních deskách nebo nejsou obsaženy vůbec. Paginace bývá v dětských atlasech taktéž opomíjena (zvláště v atlasech vydaných nakladatelstvím Svojtka & Co.), nebo je naopak pojata netradičně a zdobně. Zadní strana desek se podobně jako u dalších atlasů z tohoto období využívá ke komerčním účelům – text zde umístěný popisuje publikaci, její obsah, výhody, kvality a promlouvá přímo k cílovému čtenáři, jak lze pozorovat např. v knize *Můj první atlas Evropy aneb putování Vítka a Štěpánky*: „Dvojici malých cestovatelů – Vítka a Štěpánku – možná znáš z putování po České republice. V druhé cestovatelské knize se vydali na toulky po evropských a zemích a ty se k nim můžeš přidat! Srozumitelné a poutavé texty, jednoduché mapy a barevné obrázky s krátkými popisky

ti přiblíží důležité informace o všech zemích Evropy i jejich krásy, památky a zajímavosti.“³⁸

Dětské atlasy obvykle obsahují desítky krátkých a jednoduchých textů, které zasahují do map i ilustrací. Jejich písmo se vyznačuje nesourodostí a barevností, popř. je samo na barevném podkladu – na jediné straně se objevují až čtyři druhy fontů v různých velikostech. Texty obtékají obrázky a bývají zarovnány na levý praporek nebo na střed.

Na výrobu atlasů pro děti se používají polokřídové papíry nebo lesklé lepenky, které jsou odolnější vůči méně citlivému dětskému zacházení. Na rozdíl od ostatních druhů atlasů se u nich častěji vyskytují lepené knižní vazby. V některých atlasech, např. ve *Velkém dětském atlase světa* z roku 2006, jsou mapy tištěny příčně, tudíž je při prohlížení nutné otočit knihu o 90 stupňů. Jiné atlasy, jako je *Barevný atlas světa s kartami* z r. 2006, mají zaoblené rohy stran, aby byly pro děti bezpečnější. Zmíněný atlas je pozoruhodný také tím, že do jeho lepenkových listů je vyřezán otvor pro balíček hracích karet znázorňujících rostliny a zvířata, které by si mělo dítě zapamatovat. *Velký atlas světa pro nejmenší*, vydaný v roce 2005, má podobnou koncepci – obsahuje výřezy, do nichž se ukládají karty a kostky s nákresey území, a otevírá se pomocí suchého zipu.

Rozšířeným prvkem v dětských atlasech jsou strany se samolepkami, které jsou do knihy připevněny zvlášť drátěnými sponkami. Samolepky jsou určeny k tomu, aby je dítě umístilo na správné místo v atlase (kupříkladu nálepku Eiffelovy věže do mapy Francie) a spojilo si tak symbol s danou zemí. *Obrazový atlas světa* z r. 2012 svým zpracováním připomíná adventní kalendář, protože jsou v něm vyřezány malé mělké otvory, jakási okénka, za kterými si lze po otevření přečíst dodatečné informace k tématu. *Atlas světa s podtitulem Interaktivní mluvicí kniha*, který byl vydán r. 2014 za spolupráce s Českým rozhlasem, využívá k ozvláštňení knihy elektronickou tužku, která při kontaktu se stranami atlasu přehrává hudbu, zvuky nebo výukové nahrávky.

³⁸ ŠTĚPÁNEK, Vít. *Můj první atlas Evropy, aneb, Putování Vítka a Štěpánky*. 1. čes. vyd. Praha: Slovart, 2014. 79 s. ISBN 978-80-7391-881-1.

IV.V Zájmové atlasy

Jak bylo nastíněno v úvodu čtvrté kapitoly, spojení „zájmové atlasy“ není odborným termínem a v této práci slouží pro označení skupiny atlasů, které se věnují historii nebo netradičním tématům a zaměřují se na užší okruh čtenářů. Od ostatních atlasů se tudíž odlišují svým obsahem, ale po technické a typografické stránce nejsou ničím mimořádné.

Dějepisné atlasy začaly vznikat již v průběhu 20. století. Zobrazují území v minulosti, dobová politická uspořádání, informují o významných historických osobnostech a událostech (rozpínání kmenů a států, pohyby vojsk, křížové výpravy, koncentrační tábory, světové války atd.). Válečné atlasy, které zpětně rekonstruuji války, bitvy a tažení, využívají počítačových 3D modelů a map válečných střetů, v nichž jsou barevnými šipkami zaznamenány útoky a ústupy armád. V těchto atlasech se proto začaly uplatňovat speciální mapové značky pro jednotlivé pluky a divize. Jejich textové části popisují příčiny, průběh a výsledky válečných konfliktů.

Trekkingový atlas světa z roku 2008 některými prvky připomíná turistického průvodce či cestovatelský deník. Radí čtenářům, jak se na cesty připravit, na co si dát pozor, a doporučuje jim místa, jež by měli navštívit. Jedná se o dílo kolektivu autorů (horolezců, spisovatelů, fotografů), kteří sami absolvovali trasy popisované v atlase, vypráví o svých zážitcích a promlouvají ke čtenáři: „V islámských zemích byste se měli vyhnout muslimskému postnímu měsíci ramadánu. V roce 1977 jsem měl týden na to, abych se přesunul z Ladakhu v Indii do Gilgitu v Pákistánu. V období klidu zbraní to nebyl problém. V období konfliktů mezi Indií a Pákistánem však byly lety přes Dillí a Láhaur pozdrženy a já jsem do Gilgitu dorazil o den později.“³⁹ V každé kapitole se nachází mapa s vyznačenou vysokohorskou túrou, množství fotografií, informace o náročnosti cesty, vysokohorských chatách i jiných možnostech ubytování a přírodním rázu krajiny. Součástí map jsou především údaje o nadmořské výšce a názvy vrcholů, doplňují je slepé mapky kontinentů, v nichž červená tečka označuje polohu dané trasy.

³⁹ JACKSON, Jack. *Trekkingový atlas světa*. 1. čes. vyd. Praha: Svojtka & Co., 2008, s. 19. 298 s. ISBN 978-80-7352-611-5.

Do skupiny zájmových atlasů dále patří *Star Wars: galaktický atlas* z roku 2016, který znázorňuje fiktivní světy z knižní a filmové série Star Wars. Obsahuje hvězdné mapy, plánky a zobrazení jednotlivých planet, avšak neřídí se žádnými kartografickými pravidly či zvyklostmi – je kladen důraz na umělecké zpracování a vizuální přitažlivost atlasu. Zásadní roli v něm hrají ilustrace lidí, tvorů, rostlin, bitev a vesmírných lodí. Čtenáře (lze předkládat, že jimi jsou hlavně fanoušci Star Wars) detailně seznamuje s příběhem, důležitými dějovými zvraty, událostmi, postavami a zajímavostmi.

Fotbalový atlas světa z roku 2016 stojí na pomezí skupiny dětských a zájmových atlasů. Je určen dětem a zároveň se zabývá neobvyklým tématem, které ještě více omezuje okruh jeho čtenářů. Zahrnuje prvky typické pro dětské atlasy (samolepky, otázky a odpovědi), je velmi barevně zpracován, ale po obsahové stránce se nesnaží zachytit obyvatelstvo, faunu, floru ani krajinné a vesmírné jevy. Mapy tento atlas jen doplňují tak, aby napomohly názornějšímu zachycení údajů týkajících se fotbalu – fotbalových hráčů, dresů, míčů, stadionů či trofejí – a jejich příslušnosti k jednotlivým státům a územím.

IV.VI Autoatlasy

Autoatlasy se začaly vyrábět už v první polovině 20. století, od 60. let se jejich počet rychle navyšoval, ale český knižní trh ovládly až po roce 1989 a jejich produkce pokračuje ve velkém množství dodnes – od 90. let do současnosti bylo vydáno přes 800 autoatlasů, včetně nových vydání téhož díla. Autoatlasy podléhají potřebě aktualizace více než jiné atlasy map, protože dochází k neustálým proměnám silničních a dálničních sítí, přibývá čerpacích stanic, motelů apod. Autoatlasy se zaměřují především na zachycení území České republiky, Slovenské republiky a Evropy. Od ostatních atlasů map se odlišují obsahem i zpracováním, protože jsou na ně kladeny jiné nároky a mají sloužit jiné čtenářské skupině – řidičům motorových vozidel. České autoatlasy vydává například kartografické vydavatelství, tiskárna a grafické studio Žaket, reklamní agentura a nakladatelství P.F. art, Kartografie Praha či rakouská společnost Freytag & Berndt, která vlastní velkou kartografickou firmu SHOCart a má své dceřiné nakladatelství v ČR.

V autoatlasech se uplatňují hlavně čárové značky, které symbolizují silnice různých tříd, dálnice, železnice, rozestavěné cesty, státní hranice, hranice okresů, národních parků a chráněných krajinných oblastí atd. Časté jsou značky pro města, vesnice, čerpací stanice, parkoviště, nemocnice, hotely, restaurace, kostely, památníky, jeskyně, koupaliště nebo letiště – legendy jsou proto v autoatlasech nutností. Při vytváření autoatlasových map je kladen důraz na výše zmíněné prvky, zatímco členitost zemského povrchu bývá opomíjena.

Zásadní částí, kterou na začátku obsahuje každý autoatlas, je tzv. klad listů – jedná se o přehled mapovaného území a jeho rozdělení na obdélníky (= strany atlasu), které jsou číslovány zleva doprava. Díky tomu je čtenář schopen snadno spojit vyhledávanou oblast s danou stranou knihy. S kladem listů souvisí čísla na okrajích map, jež odkazují na další strany atlasu, tedy pokračování mapy. Samotná paginace se nachází na straně dole uprostřed nebo v rozích, mj. bývá zvykem samostatně číslovat a barevně odlišovat části týkající se ČR, Evropy a plánů měst. Mapy v autoatlasech většinou pokrývají celé strany, margo v jejich mapových částech neexistuje (stejně je tomu například u mnoha dětských atlasů) a pouze výjimečně se na dolním okraji strany vynechává prostor pro paginaci či měřítko. Souvislé texty se v těchto atlasech téměř nevyskytují – texty se realizují formou krátkých poznámek, vysvětlivek a číselných údajů. K sazbě se využívá zejména bezserifových fontů, přičemž nadpisy, názvy a důležité termíny jsou zvýrazňovány tučným řezem písma.

V současných autoatlasech se kromě kladu listů a legend nachází obsahy, abecední rejstříky, telefonní kontakty na ubytovací a stravovací zařízení, seznamy silničních hraničních přechodů, tabulky vzdáleností mezi obcemi, přehledy měn v Evropě, prázdná místa na poznámky nebo reklamy na automobily, GPS navigace či cestovní kanceláře – poslední zmíněná inzerce je součástí knihy *Chorvatské pobřeží: turistický autoatlas* z r. 2005, která se skládá z map, fotografií a krátkých informativních textů o chorvatských ostrovech a městech. Dnešní autoatlasy bývají zpravidla vícejazyčné – poznámky a nadpisy jsou psané nejen v češtině, ale i slovenštině, angličtině a velmi často v němčině, jedná se tedy o jazyky zemí blízkých České republice.

Starší autoatlasy jsou méně přesné a neaktuální, zato jsou z obsahového hlediska rozmanitější – obsahují navíc kresby silničních značek s vysvětlením, přehledy státních poznávacích značek, návody, jak správně provést první pomoc, a připomínají pravidla silničního provozu. *Kapesní autoatlas* z roku 1969 zahrnuje předmluvu České státní pojišťovny, která vychvaluje výhody automobilů a upozorňuje na rizika spojená s jejich vlastnictvím: „Člověk na čtyřech kolech má pro své potěšení půlku světa. O dovolené může ujet z místa, kde prší, do kraje, kde svítí slunce. Může odjet od rybníka, kde teprve při večeri objeví nadměrné množství komárů, k jezeru, o jehož existenci nemají dosud komáři ani tušení. [...] Nápad neznámého opilce, že vám v noci rozřeže na parkujícím vozidle dvě pneumatiky, vás připraví téměř o celý měsíční plat. [...] Protože tyto i jiné události se stávají denně, patří ke každému vozidlu havarijní pojištění.“⁴⁰

Autoatlasy mají lepené i šité vazby a objevují se u nich také vazby spirálové, které se v jiných atlasech nepoužívají. Jejich desky nejsou chráněny přebalem a obvykle se na přední straně obálky nachází fotografie silnic, automobilů, popř. tematicky odpovídají specializaci sponzora, kupříkladu na předních deskách *Autoatlasu* z roku 2009 jsou vyobrazeny plameny, protože kniha propaguje firmu Pyros, jež se zabývá požární ochranou a bezpečností práce.

⁴⁰ *Kapesní autoatlas*. Praha: Kartografické nakladatelství Praha, 1969.

ZÁVĚR

Atlasy map jsou díky svému významu i bohaté historii ideálním předmětem analýzy. V této bakalářské práci jsem zkoumala 108 česky psaných atlasů map z období let 1846 až 2017 a jejich proměnu chronologicky popsala ve třech kapitolách. Na rozdíl od jiných knižních žánrů bylo při analýze atlasů map nutné zabývat se nejen jejich typografickou a polygrafickou stránkou, ale také kartografickým hlediskem. Z tohoto důvodu je kartografickým pojmům a zásadám věnována první kapitola práce.

Ve 2. polovině 19. století vznikaly první české atlasy map díky iniciativě učitelů zeměpisu (Václav Merklas, Blasius Kozenn), kteří při výuce nebyli spokojeni s cizojazyčnými atlasy, převážně německými, přesto z nich ve svých dílech vycházeli a ovlivnili atlasovou produkci na více než 70 let. Po 1. světové válce se kartografii začalo věnovat více nakladatelství a na tvorbě jediného atlasu se podílel větší tým pracovníků. Po nástupu komunistického režimu v Československu se početný kolektiv kartografů, geografů, geodetů, historiků i výtvarníků stal při zhotovování atlasu samozřejmostí a většina publikovaných atlasů byla vydávána nákladem státního podniku Kartografický a reprodukční ústav v Praze, který byl později přejmenován na Kartografii Praha. Po sametové revoluci a nastalém uvolnění knižního trhu se rozmohlo vydávání překladových atlasů map mnoha nově vzniklými nakladatelstvími, jako např. Terra, Ikar, Slovart nebo Svojtka & Co.

V 19. století byly české atlasy map určeny zvláště studentům a pedagogům obecných škol a gymnázií. Až na začátku 20. století se čtenářská obec rozšířila a atlasy měly za úkol oslovit širší veřejnost. V některých atlasech vydaných po roce 1950 se zřetelně odráží snaha ovlivnit čtenáře a demagogicky mu vnutit vnímání světa odpovídající dobovému režimu. Od 90. let se nakladatelé atlasů nesnažili manipulovat se čtenářem politicky, ale marketingově. Obálky atlasů se staly barevnější a vizuálně přitažlivější, začaly propagovat samotnou publikaci, mj. v atlasech přibylo reklam. Důležitou změnou bylo zacílení na další skupiny čtenářů (děti, sportovní a filmové fanoušky, řidiče motorových vozidel), které vedlo k publikaci dětských atlasů, zájmových atlasů a autoatlasů.

Základní funkcí atlasů map je komplexně zobrazovat zemský povrch a přírodní, vesmírné i společenské jevy. Zatímco první české atlasy zachycovaly pouze území států a kontinentů, města, řeky či pohoří, v atlasech z 20. století byla věnována pozornost také světovému a domácímu zemědělství, průmyslu atd., s čímž souvisel rozvoj mapových značek. Atlasy napomáhaly vzdělávat mládež, lépe seznámit veřejnost se stavem světa nebo sloužily k národohospodářským účelům. V tomto období začaly předávat informace nejen prostřednictvím map, ale i vysvětlujících textů a popisů. Funkce atlasů se proměnila v 90. letech 20. století, jak lze pozorovat například v nově vzniklých atlasech dětských a zájmových – jejich mapy se nepokoušejí o přesné a detailní zachycení světa, nejsou dominantním prvkem atlasů a potlačují mnohé kartografické zásady. Některé atlasy dokonce obsahují zábavní prvky (karty, kostky, CD, DVD, elektronické tužky a další multimediální přílohy).

V 2. polovině 19. století byly mapy v atlasech tištěny litograficky a dodatečně kolorovány (viz příloha); přibližně od 30. let 20. století tuto techniku začal nahrazovat ofsetový tisk. Do 60. let se textové části atlasů vyráběly knihtiskem, později ofsetem – výjimkou byly rejstříky a jiné abecední seznamy, na které nebylo zapotřebí kvalitního tisku a které byly mnohdy vyráběny jinou tiskárnou než mapové a textové části – s tím souviselo použití papírů s různou gramáží v různých částech atlasu. V současnosti se atlasy map stále zhotovují ofsetovou technikou, avšak ustoupilo se od tisku na mapové papíry, nad kterými převládly polokřídové papíry a lepenky (v případě dětských atlasů). Přestaly se používat odklápěcí strany, které se hojně uplatňovaly v atlasech z 20. století jak u malých kapesních atlasů, tak u publikací neobvykle velkých rozměrů (o straně délky až 610 mm). Atlasy map byly ve všech zkoumaných obdobích nejčastěji vázány pevnými vazbami V7, V8, V8a a V8b, nicméně v 90. letech se výrazně zvýšil počet atlasů s měkkou a spirálovou vazbou (poslední jmenovaná se vyskytuje pouze v autoatlasech).

Atlasy map z 2. poloviny 19. století neobsahovaly souvislé texty, v některých z nich se nanejvýš nacházela krátká předmluva. Na titulním listu byly ve větách napsány veškeré informace o atlasu, jeho autorovi, nakladateli, roku vydání a ceně, za nimi následoval obsah knihy. Atlasy postrádaly kromě tiráže také paginaci, signet, patitul a dnes obvyklý abecední jmenný rejstřík. Mapy obsahovaly ručně psané popisky

a jednoduché legendy a byly odděleny vakáty. Dobové atlasy map si byly blízké obsahem a typografickou úpravou, ale například Merklasovy a Kozennovy atlasy se odlišovaly různým geografickým názvoslovím. Oproti tomu atlasy z 20. století byly obsahově mnohem bohatší, detailnější a barevnější; jednotlivé barvy zastupovaly prvky krajiny, např. pohoří se značila hnědou, oceány a moře modrou a nížiny zelenou barvou. Toto barevné členění zůstalo stejné dodnes. Součástí každého atlasu byla textová část – seznam autorů a spolupracovníků, předmluva, recenze na dílo, inzerce a informativní texty o historii, vesmíru, planetě Zemi či průmyslu – za kterou následovala část mapová. Texty se zpravidla zarovnávaly do bloku, rozdělávaly se do sloupců a využívalo se zejména patkových písem; zhruba do r. 1950 v mapách převažovala kaligrafická písma, později byla nahrazena groteskem. K novinkám patřil také rejstřík, umístěný na konci atlasu, technická tiráž, jež se od 50. let stala povinnou částí knihy, zaplněná předsádka, paginace, ilustrace a rozsáhlá legenda, které byla obvykle vyhrazena samostatná strana. V dnešních atlasech dochází k prolínání textových a mapových částí, střídání různých typů i velikostí písem a občasné absenci tiráží a rejstříků (všechny tyto jevy lze pozorovat kupříkladu v dětských atlasech); navíc jsou obohaceny o barevné fotografie, četné ilustrace a družicové snímky.

Obecně lze tvrdit, že při technickém, typografickém a kartografickém zpracování všech českých atlasů map z 2. pol. 19. století se postupovalo velmi podobně. Jednota výroby i úpravy atlasů z 20. století je taktéž zjevná, avšak oproti předcházejícímu období došlo k proměně obsahu a tiskařských technik. Od 90. let 20. století se atlasy map jako knižní žánr staly natolik uvolněné a rozmanité, že není možné jejich analýzu generalizovat tak jako v minulých stoletích. Z toho důvodu je poslední kapitola práce rozdělena podle jednotlivých druhů atlasů. Dětské atlasy jsou atypické po technické stránce, některé z nich jsou současně hračkou i knihou (např. *Velký atlas světa pro nejmenší* z r. 2005). Zájmové atlasy sice využívají mapy, ale mnohem důležitější jsou jejich textové části (*Trekkingový atlas světa* z r. 2008 obsahuje prozaická vyprávění o cestovatelských zážitcích). Autoatlasy mohou být pojaté také jako turistické průvodce (*Chorvatské pobřeží: turistický autoatlas* z r. 2005).

Vývoj atlasů map byl závislý na technických možnostech doby, politickém uspořádání, potřebách čtenářů a v neposlední řadě na jednotlivcích, kteří obohatili obor kartografie. V současnosti je formován marketingovými strategiemi nakladatelství a vlivem překladových atlasů. Díky všem těmto faktorům nám mohou nakladatelé předkládat propracované, přesné, obsahově i graficky zajímavé publikace, které nám umožňují lépe poznat a pochopit svět.

ANOTACE

Jméno autora: Alžběta Zdeňková

Název fakulty: Filozofická fakulta

Název katedry: Katedra bohemistiky

Název diplomové práce: Vývoj atlasů map jako knižního žánru v české knižní kultuře od
2. pol. 19. století do současnosti

Jméno vedoucího diplomové práce: Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.

Počet znaků: 74 547

Počet příloh: 1

Počet titulů použité literatury: 127

Klíčová slova: atlas map, kartografie, typografie, knižní žánr, vydávání knih

Cílem bakalářské diplomové práce je provést analýzu atlasů map od roku 1846, kdy začal vzrůstat počet publikovaných titulů, až do současnosti. Zkoumaným materiálem budou vydání atlasů školních, dětských, vojenských, kapesních aj., které mapují území celého světa. Zaměřím se na grafickou strukturu knihy, sazbu a typografii, vliv nových technologií na knihu, paratextovou výbavu knih a vztah mezi textem a ilustracemi, také budu sledovat celkovou strategii knihy v kontextu dobového knižního trhu a její zacílení na čtenáře.

RESUMÉ

This Bachelor's thesis summarizes the development of map atlases from typographical, graphical and cartographical point of view. I was analysing Czech written atlases which were published from the 2nd half of 19th century to present.

The first chapter is describing basic cartographical terms, map symbols and methods of creating a new map. Furthermore, it contains a short overview of map history since prehistoric times until 18th century when maps became more accurate and elaborate.

The second chapter is devoted to map atlases of 19th century and important figures, mostly geographical teachers such as Václav Merklas and Blasius Kozenn, who started to produce first Czech atlases. These books didn't have pagination or any text-based parts (apart from the front page and content). Maps from that period were made by litographical technique with colourisation and they were separated by empty pages.

In the third chapter it's possible to observe that in the first half of 20th century cartography was still influenced by individuals (for example Karel Kuchař). However, in the communist era atlases were published only by state-owned companies like Kartografický a reprodukční ústav v Praze, later renamed as Kartografie Praha. Atlases were made by offset printing and some of their parts by letterpress. They included pagination, imprint, coloured pictures and texts with explanations of natural and cosmic phenomena. Some of them were trying to sway reader's opinions by socialist propaganda.

The last chapter of the thesis is focused on map atlases published after 1989 when book market was getting overwhelmed by translated atlases. To this day publishers like Kartografie Praha, Euromedia Group, Slovart, Svojtka & Co. or Žaket are creating dozens of map atlases every year – very common are school atlases, geographical atlases, autoatlases or atlases for children which are special in many ways. Children's atlases are trying to amuse their readers and help them to understand our world.

SEZNAM ANALYZOVANÝCH ATLASŮ MAP

- Atlas světa – Evropa, Amerika, Afrika, Asie, Austrálie, Oceánie, Antarktida.* Praha: Práce, 1975.
- Atlas světa pro každého.* 2. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2013. 79 s. ISBN 978-80-7393-248-0.
- Atlas ze sčítání lidu, domů a bytů 1980.* 1. vyd. Praha: Český statistický úřad, 1984.
- Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR.* Brno: Geografický ústav ČSAV, 1992.
- AUNICKÁ, Eva a Antonín RÜKL. *Kapesní atlas světa.* 10., přeprac. vyd. Praha: Geodetický a kartografický podnik, 1983.
- Autoatlas Česká republika a Slovenská republika.* 1. vyd. Brno: Geodezie, 1997. 45, 44 s. ISBN 80-7206-044-9.
- Autoatlas Česká republika.* 13. aktualizované vyd. Praha: Žaket, 2015. 115 s. ISBN 978-80-7233-410-0.
- Autoatlas Česká republika: 1:240 000.* 14. aktualizované vyd. Praha: Žaket, 2016. 115 s. ISBN 978-80-7233-427-8.
- Autoatlas České republiky.* 2. vyd. Praha: Topograf, 1995. 64 s.
- Autoatlas ČSSR.* 17. čes. vyd. Praha, 1984.
- Autoatlas ČSSR: 1:400 000.* 2. vyd. Praha, 1964.
- Autoatlas.* Brno: P.F. art, 2009. [226] s. ISBN 978-80-7348-879-6.
- Autoatlas.* Brno: P.F. art, 2009. [228] s. ISBN 978-80-7348-574-0.
- Autoatlas.* Brno: P.F. art, 2011. 92, 28, 48, 33 s. ISBN 978-80-258-0004-1.
- Autoatlas.* Brno: P.F. art, 2013. 158 s. ISBN 978-80-258-0036-2.
- Autoatlas: Česká republika.* 1. vyd. Brno: Geodezie, 1997. 222 s. ISBN 80-7206-020-1.
- BALCAR, Luboš et al. *Dějepisný atlas 5.* 3. vyd. Praha: Kartografie, n.p., 1983. 24 stran.
- Barevný atlas světa: s kartami.* 1. čes. vyd. Praha: Svojtka & Co., 2006. [14] s. ISBN 80-7352-490-2.
- BARNETT, Russell. *Obrazový atlas starých civilizací.* Přeložila Helena KOZLOVÁ, přeložila Jitka RYNDOVÁ. Praha: Slovart, 1996. 64 s. ISBN 80-85871-91-2.

BARSOTTI, Eleonora. *Můj první obrázkový atlas*. Přeložila Jana NEDBALOVÁ. Říčany u Prahy: Junior, 2015. 93 s. ISBN 978-80-7267-543-2.

BIČÍK, Ivan. *Školní atlas dnešního světa*. 1. opr. a rozš. vyd. Praha: Terra, 2001. 183 s. ISBN 80-902282-4-0.

BOYLE, Bill. *Velký dětský atlas*. 1. čes. vyd. Přeložil Jan MACHÁČEK. Praha: Cesty, 2002. 45 s. ISBN 80-7181-621-3.

BRUNCLÍK, Josef, František MACHÁT, Bohuslav MAŠEK a Václav NEUBERT. *J. Brunclíka zeměpisný atlas pro školy střední, lycea, ústavy učitelské a školy obchodní: 175 map a plánů na 64 listech*. Praha: V. Neubert, 1916.

BRUNCLÍK, Josef. *Atlas dějepisný pro potřebu škol měšťanských*. Praha: Unie, 1914.

Česká republika: autoatlas 1:150 000. 6. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2012. 256 s. ISBN 978-80-7393-217-6.

Česká republika: autoatlas; Praha a okolí: plán města. Praha: Žaket, [2014]. 115, 52 s. ISBN 978-80-7233-403-2.

Česko; Slovensko: autoatlas 1:200 000. 9. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2016. 76, 96 s. ISBN 978-80-7393-393-7.

ČIHÁŠ, Julius. *Národohospodářský atlas republiky Československé: Volkswirtschaftlicher atlas der Tschechoslovakischen republik = Atlas d'économie politique de la république Tchécoslovaque*. Praha: Vydavatelství Národohospodářského atlasu RČS, 1928.

Dějepisný atlas pro osmý ročník: učební pomůcka pro ZŠ. 4. vyd. Praha: Geodetický a kartografický podnik, 1988. 24 s.

EuroAtlas. 1. vyd. [Brno: P.F. art, 2011]. 256 s. ISBN 978-80-7348-975-5.

Evropa: autoatlas 1:1 000 000. 3. vyd. Český Krumlov: Vydavatelství MCU, 2013. 9, 182, 16, 81 s. ISBN 978-80-7339-214-7.

Evropa: autoatlas. 1. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2004. 182, 16, 81 s. ISBN 80-7011-821-0.

Evropa: Autoatlas. 5. čes. vyd. Praha: Kartografie, 1993. 46, 63 s. ISBN 80-7011-243-3.

Evropa: školní atlas pro základní školy a víceletá gymnázia. 2. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2014. 52 s. ISBN 978-80-7393-210-7.

FANTOVÁ, Petra. *Dětský ilustrovaný atlas Česká republika*. 2. vyd. Praha: Fragment, 2013. 61 s. ISBN 978-80-253-1801-0.

- FANTOVÁ, Petra. *Dětský ilustrovaný atlas Evropa*. 1. vyd. Praha: Fragment, 2014. 63 s. ISBN 978-80-253-2035-8.
- Fotbalový atlas*. 1. čes. vyd. Praha: Svojtka & Co., 2016. 32 s. ISBN 978-80-256-0556-1.
- FRITH, Alex a Kate LEAKE. *Obrazový atlas světa*. 1. čes. vyd. Praha: Svojtka & Co., 2012. 14 s. ISBN 978-80-256-0784-8.
- HANUS, Martin a Luděk ŠÍDLO. *Školní atlas dnešního světa*. 1. vyd. Praha: Terra, 2011. 187 s. ISBN 978-80-902282-6-9.
- HEGEROVÁ, Vendula. *Dětský atlas světa, aneb, Alík na cestách*. Praha: Axióma, 2005. [12] s. ISBN 80-7292-097-9.
- HERCÍK, Emanuel. *Zeměpisný atlas pro školy národní v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* [online]. Praha: Mikuláš & Knapp, 1870. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:7a29a790-ee1f-11dd-9d26-000d606f5dc6?page=uuid:359926d0-953a-11e6-89b1-5ef3fc9ae867>
- HEWAT, Katie. *Zeměpis celého světa: velký samolepkový atlas*. 1. vyd. Čestlice: Rebo, 2009. [12] s. ISBN 978-80-255-0273-0.
- HUDSON, Ray. *Geographica: velký ilustrovaný atlas světa s přehledem zemí*. V Praze: Slovart, 2006. 609 s. ISBN 80-7209-804-7.
- Chorvatské pobřeží: turistický autoatlas*. 1. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2005. 127 s. ISBN 80-7011-834-2.
- JACKSON, Jack. *Trekkingový atlas světa*. 1. čes. vyd. Praha: Svojtka & Co., 2008. 298 s. ISBN 978-80-7352-611-5.
- JORDAN, David a WIEST, Andy. *Atlas druhé světové války: fakta o bojových střetnutích na všech frontách*. 2 aktualizované vyd. Praha: Ottovo nakladatelství, 2016. 256 s. ISBN 978-80-7451-557-6.
- Kapesní atlas světa*. 1. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2010. 239 s. ISBN 978-80-7393-075-2.
- Kapesní atlas světa: faktografie*. 1. vyd. Praha: Ikar, 1997. 240 s. ISBN 80-7202-122-2.
- Kapesní autoatlas*. Praha, 1969.
- KEMP, Richard a Brian DELF. *Obrazový atlas světa*. Bratislava: Slovart, 1992. 80 s. ISBN 80-85163-05-5.
- KOCOVÁ, Tereza. *Atlas světa: interaktivní mluvicí kniha*. 1. vyd. Praha: ALBI Česká republika, 2014. [16] s. ISBN 978-80-87958-01-8.

- KOČÍ, Bedřich a Karel KUCHAR. *B. Kočího Kapesní atlas zeměpisný*. V Praze: B. Kočí, 1933. 82 s.
- KODYM, Odolen. *Geologický atlas ČSSR: 1 : 1000000*. Praha: Ústřední ústav geologický, 1966.
- KOLÁČNÝ, Antonín, ed. *Malý politický atlas světa*. 1. vyd. Praha: Státní zeměměřičský a kartografický ústav, 1952.
- KOLÁČNÝ, Antonín. *Malý atlas světa*. Praha: Ústřední správa geodesie a kartografie, 1956.
- KOŠKOVÁ, Irena et al. *Atlas životního prostředí v Libereckém kraji*. [Liberec]: Liberecký kraj, 2016. 62 s. ISBN 978-80-7506-057-0.
- KOZENN, Blasius. *B. Kozennův zeměpisný atlas pro školy střední* [online]. Vídeň: E. Hölzel, 1900. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:376c4e20-edf8-11dd-92da-000d606f5dc6?page=uuid:bd98df70-1222-11e7-94e5-001018b5eb5c>
- KOZENN, Blasius. *Kozennův zeměpisný atlas k potřebám školním i obecným* [online]. Olomouc: E. Hölzel, 1863. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/vkol/view/uuid:38a52a5a-2d57-4d7a-9567-31390e8eb2b7?page=uuid:59e17548-4e31-4441-9345-3417135fda81>
- KUČERA, Milan a Vladimír SRB. *Atlas obyvatelstva ČSSR*. 1. vyd. Praha: Ústřední správa geodézie a kartografie, 1962.
- KUCHAR, Karel a Bedřich ŠALAMON. *Školní zeměpisný atlas: 94 map, mapek a plánů na 37 listech*. 2. nezm. vydání. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952.
- LÁSKA, Václav, Jaroslav PANTOFLÍČEK a Emanuel PURGHART. *Atlas republiky Československé: Atlas de la République tchécoslovaque*. Praha: Orbis, 1935.
- LEVETE, Sarah. *Atlas světa*. Říčany u Prahy: Junior, 2010. 54 s. ISBN 978-80-7267-400-8.
- MACHÁT, František, ed. *Ottův zeměpisný atlas*. 1. vyd. Praha: J. Otto, 1924. 98 s.
- Malý školní zeměpisný atlas: učeb. pomůcka pro žáky 5. roč. zákl. devítiletých škol*. 1. čes. vydání. Praha: Ústřední správa geodézie a kartografie, 1963.
- MANDELOVÁ, Hana et al. *Dějiny 20. století – dějepisný atlas*. 2. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2015. 60 s. ISBN 978-80-7393-388-3.
- MANDELOVÁ, Hana et al. *Pravěk, starověk – dějepisný atlas*. 3. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2017. 30 s. ISBN 978-80-7011-340-0.
- Mapy světa: kapesní atlas*. 1. vyd. Praha: Ikar, 1997. 192 s. ISBN 80-7202-123-0.

- MARTÍNEK, Jiří. *Dětský ilustrovaný atlas světa*. 1. vyd. Praha: Fragment, 2015. 63 stran. ISBN 978-80-253-1822-5.
- MCDONAGH, Tim a FORTUNE, Emil. *Star Wars: galaktický atlas*. 1. vyd. Praha: Egmont Publishing, 2016. 77 s. ISBN 978-80-252-3705-2.
- MERKLAS, Václav. *Atlas starého světa* [online]. Praha: Karel André, 1853. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:b2419e70-8fcf-11dd-98f2-000d606f5dc6?page=uuid:8f20d7fo-e93d-11e6-8b85-5ef3fc9ae867>
- MERKLAS, Václav. *Malý příruční atlas všech částí země* [online]. Praha: Matice česká, 1846. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/vkol/view/uuid:564f0f2b-909a-41ee-960b-fodd1d7fd94e?page=uuid:a52cf4be-68db-46c6-bda7-b58192e73af3>
- MERKLAS, Václav. *Malý zeměpisný atlas* [online]. Praha: Karel André, 1853. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:5731ccdo-3308-11de-9dde-000d606f5dc6?page=uuid:foe1befo-95be-11e6-9328-005056825209>
- MIKOLÁŠEK, Antonín. *Kapesní atlas zeměpisný* [online]. Praha: Bursík & Kohout, 1899. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:a6c506do-032f-11de-956e-000d606f5dc6?page=uuid:bf83b6do-9710-11e6-89b1-5ef3fc9ae867>
- Můj atlas světa*. Dubicko: INFOA, 2016. 24 s. ISBN 978-80-7240-982-2.
- NIKOLAU, Stanislav. *Ottův malý atlas zeměpisný*. Praha: J. Otto, 1910.
- Nový atlas světa*. Praha: Euromedia Group, 1994. 375 s. ISBN 80-242-0811-3.
- Nový velký atlas světa*. 1. vyd. Praha: Euromedia Group, 2008. 305 s. ISBN 978-80-242-2180-9.
- Obrazový atlas světa*. 1. čes. vyd. Praha: Ottovo nakladatelství, 2005. 176 s. ISBN 80-7360-258-X.
- Podrobný a praktický atlas světa s aktuálními mapami*. 3. aktualizované vyd. Praha: Knižní klub, 2016. 314 s. ISBN 978-80-242-5408-1.
- Praktický atlas světa*. 1. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2011. 135 s. ISBN 978-80-7393-156-8.
- Příruční atlas světa*. 1. vyd. Přeložil Josef Koval. Praha: Ikar, 1998. 256 s. ISBN 80-7202-283-0.
- PTÁČEK, Jan, ed. *Česká republika: školní atlas pro základní školy a víceletá gymnázia*. 3. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2013. 36 s. ISBN 978-80-7393-275-6.
- SEMÍK, Matěj. *Kalendář Čs. červeného kříže na rok 1947: kapesní zeměpisný atlas*. Praha: Společnost Československého červeného kříže, 1947. 78 s.

- SONNTAG, Linda. *Oceány světa: obrazový atlas*. 1. čes. vyd. Přeložila Helena KHOLOVÁ. Praha: Cesty, 2004. 80 s. ISBN 80-7181-785-6.
- STAMBERGER, Walter a Jaromír JANKA. *Politicko-hospodářský atlas světa*. Praha: Orbis, 1956.
- SVOBODA, Jindřich, ed. *Atlas ČSSR*. Praha: Kartografie Praha, 1972.
- SWANSTON, Malcolm. *Významné bitvy a tažení: [atlas historie: více než 170 map zachycujících historii válečnictví od starověku po 21. století]*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2008. 159 s. ISBN 978-80-251-2012-5.
- Školní atlas světa*. 1. vyd. Praha: Kartografie Praha, 2004. 175 s. ISBN 80-7011-730-3.
- Školní zeměpisný atlas Československé republiky*. 1. vyd. Praha: Ústřední správa geodézie a kartografie, 1960.
- Školní zeměpisný atlas pro 4. a 5. postupný ročník vzdělávacích škol*. 1. vyd. Praha: Ústřední správa geodesie a kartografie, 1956.
- Školní zeměpisný atlas světa*. 2. vyd. Praha: Ústřední správa geodézie a kartografie, 1960.
- ŠTĚPÁNEK, Vít. *Můj první atlas Evropy, aneb, Putování Vítka a Štěpánky*. 1. čes. vyd. Praha: Slovart, 2014. 79 s. ISBN 978-80-7391-881-1.
- TEPLÝ, František. *Zeměpisný obrázkový atlas: pro 7. až 9. ročník zvláštní školy*. 1. vyd. Praha: Parta, 1998. 47 s. ISBN 80-85989-59-X.
- TOLASZ, Radim. *Atlas podnebí Česka: Climate atlas of Czechia*. 1. vyd. Praha: Český hydrometeorologický ústav, 2007. 255 s. ISBN 978-80-86690-26-1.
- TOMEŠ, Jiří a Radovan JELÍNEK. *Dnešní svět: školní atlas*. Praha: Terra, 1996. 93 s. ISBN 80-902282-0-8.
- TOMEŠ, Jiří. *Atlas – dnešní svět*. 1. vyd. Praha: TERRA, 1993. 55 s.
- TOMEŠ, Jiří. *Dnešní svět: Atlas*. 2. aktualizované vyd. Praha: Terra, 1994. 56 s.
- TRÁVNÍČEK, Dušan a Jaroslav VINAŘ. *Kapesní atlas světa*. 2. rozš. vyd. Praha, 1963.
- Velký atlas kačera Donalda*. 1. vyd. Přeložil Matěj Černý. Praha: Egmont ČR, 1998. 63 s. ISBN 80-7186-286-X. *Velký atlas světa pro nejmenší*. 1. čes. vyd. Praha: Svojtka & Co., 2005. [12] s. ISBN 80-7352-224-1.
- Velký atlas světa*. 4. aktualizované vyd. Praha: Kartografie, 1993. 288 s. ISBN 80-7011-265-4.

Velký dětský atlas světa. 1. čes. vyd. Přeložil Štěpán VOLF. Praha: Svojtka & Co., 2004. [12] s. ISBN 80-7352-073-7.

Velký dětský atlas světa. 2. čes. vyd. Praha: Svojtka & Co., 2006. Centrum dětského vzdělávání. 31 s. ISBN 80-7352-504-6.

Velký ilustrovaný atlas světa a vesmíru. 1. čes. vyd. Praha: Svojtka & Co., 2008. 256 s. ISBN 978-80-7352-766-2.

Velký ilustrovaný atlas světa. 1. vyd. Praha: GeoCenter International, 1993. 376 s. ISBN 3-575-15771-5.

VESECKÝ, Antonín. *Atlas podnebí Československé republiky*. Praha: Ústřední správa geodézie a kartografie, 1958.

VOKÁLEK, Vladimír, ed. *Atlas světa*. 2. vyd. Praha: Kartografie Praha, 1971.

VRABEC, Ján, Petra GINCLOVÁ a Peter VRABEC. *Velký atlas světa*. Ostrava: Knižní expres, 2007. [10] s. ISBN 978-80-7347-039-5.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA A ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Seznam citované sekundární literatury:

ČAPEK, Richard. *Geografická kartografie: Vysokošk. učeb. pro stud. přírodověd. fak. UK*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. 373 s. ISBN 80-04-25153-6.

GLONEK, Jiří et al. *Půvab vzácných tisků: knihy šesti století ve fondu Vědecké knihovny v Olomouci*. 1. vyd. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2014. 63 s. ISBN 978-80-7053-304-8.

HALADA, Jan. *Encyklopedie českých nakladatelství 1949-2006*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007. 378 s. ISBN 978-80-7277-165-3.

KOVAŘÍK, Jaroslav. *Kartografie*. 1. vyd. Praha, 1964. 382 s.

KUBÍČKOVÁ, Petra et al. *Eduard Hölzel: 1817-1885*. 1. vyd. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2017. 131 stran. ISBN 978-80-7053-317-8.

KUCHAŘ, Karel. *Vývoj a dnešní stav zobrazení světa*. Vyd. 1/1. Praha, 1970.

LIODT, Georgij Nikolajevič. *Nauka o mapách*. 1. vyd. Praha, 1954.

MARTÍNEK, Jiří. *Geografové v českých zemích 1800-1945*. Praha: Historický ústav, 2008. 245 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Prageae. Řada A, Monographia; sv. 22. ISBN 978-80-7286-133-0.

MARTÍNEK, Jiří. *Kdo byl kdo: naši cestovatelé a geografové*. 1. vyd. Praha: Libri, 1998. 509 s. ISBN 80-85983-50-8.

PISTORIUS, Vladimír. *Jak se dělá kniha: příručka pro nakladatele*. 3. vyd. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2011. 280 s. ISBN 978-80-87053-50-8.

ŠVEHLA, Jaroslav. *Jan Otto: kus historie české knihy*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 2002. 318 s., [48] s. obr. příl. ISBN 80-7319-010-9.

Seznam další studované literatury:

MIKŠOVSKÝ, Miroslav a SOUKUP, Petr. *Kartografická polygrafie a reprografie*. 1. vyd. Praha: Vysoké učení technické, 2009. 150 s. ISBN 978-80-01-04354-7.

PECINA, Martin. *Knihy a typografie*. 2. rozš. vyd. Brno: Host, 2012. 308 s. ISBN 978-80-7294-813-0.

ŠALDA, Jaroslav. *Tiskařské papíry: Pomůcka pro praxi a příruč. pro zaměstnance prům. polygrafického a papírenského*. 1. vyd. Praha: Práce, 1952. 334, [6] s. Technické příručky Práce; sv. 104.

Seznam elektronických zdrojů:

Digitální knihovna [online]. [cit. 2018-03-27]. Dostupné z:

<http://www.digitalniknihovna.cz>

Freytag & Berndt [online]. [cit. 2018-03-27]. Dostupné z:

<http://www.freytagberndt.cz/>

Kartografie Praha [online]. [cit. 2018-03-27]. Dostupné z:

<http://www.kartografie.cz/content/o-nas>

P. F. art [online]. [cit. 2018-03-27]. Dostupné z: <http://www.pfart.cz/>

Žaket [online]. [cit. 2018-03-27]. Dostupné z: <http://www.zaket.cz/mapy>

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Příloha 1: litograficky zhotovená mapa s kolorováním

In: MERKLAS, Václav. *Atlas starého světa* [online]. Praha: U Karla André, 1853.

Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:b2419e70-8fcf-11dd-98f2-000d606f5dc6?page=uuid:953341a0-e93d-11e6-8b85-5ef3fc9ae867>

